

18

Det 21. århundrets velferdssamfunn

Lars Fjell Hansson

MAKTUTØVELSE

«Man skal ikke
plage andre ...»

«Man skal ikke plage andre ...»

Om grenser for offentlig
maktutøvelse for å redusere
skader og død

Lars Fjell Hansson

Fafo

© **Forskningsstiftelsen Fafo 1999**

ISBN 82-7422-265-2

Omslagsillustrasjon: Jon S. Lahlum

Omslagsdesign: Kåre Haugerud

Trykk: Centraltrykkeriet AS

Innhold

Forord	5
Sammendrag	7
1 Innledning	10
1 Statens oppgaver	12
1.1 Begrunnelser for statsmakt	12
1.2 Problemer med rene flertallsbeslutninger	14
1.3 Prinsipper for modifiseringer av flertallsstyre	15
1.4 Etisk teori og argumentasjon	17
2 Rett til å skade seg selv	20
2.1 John Stuart Mill	20
2.2 Joel Feinberg	22
2.3 Kritikk av Joel Feinberg	24
2.4 En alternativ tilnærming	31
3 Atferd som skader andre	47
3.1 En liberal avgrensing av hva som kan sies å skade andre	48
3.2 Om regulering av kollektive avmaktsproblemer og indirekte skade	52
3.3 Avsluttende vurdering	60
4 Avslutning	60
4.1 Råd om prosedyrer	61
Referanser	64
Publikasjoner fra Det 21. århundrets velferdssamfunn	70

Forord

Denne rapporten er et av sluttproduktene i prosjektet Det 21 århundrets velferds-samfunn. Prosjektet er finansiert av Landsorganisasjonen i Norge og Det norske Arbeiderparti i forbindelse med LOs hundreårsjubileum i 1999. Det er stor tematisk og faglig bredde i prosjektet, det spenner over temaer innenfor økonomi og arbeidsliv, hverdagslivet og det sivile samfunn, velferdsstatens tjenester, trygd og fordeling. I en rekke publikasjoner diskuteres hvordan det norske samfunn har utviklet seg de siste tiårene, og hvilke utfordringer og mulige veivalg vi står overfor på terskelen til et nytt årtusen.

Prosjektet inneholder bidrag fra forskere i Norge og fra utlandet. Det er stor variasjon i rapportenes omfang og dybde. Noen er basert på seminarinnlegg, mens andre resultatet av lengre utredningsarbeid. En fortegnelse over alle publikasjonene i prosjektet – til sammen 44 rapporter og hovedboka *Mellom frihet og felleskap* – finnes bakerst i rapporten.

Arbeidet på Fafo har vært organisert i en prosjektgruppe med Ove Langeland som prosjektleder. Prosjektgruppen har ellers bestått av Torkel Bjørnskau, Hilde Lorentzen, Axel West Pedersen, samt Jardar E. Flaa og senere Reid J. Stene. I arbeidet med prosjektet har vi mottatt nyttige og konstruktive kommentarer fra flere kollegaer på Fafo og fra andre miljøer. Jon S. Lahlum har på en profesjonell måte sørget for at rapportene kommer ut i en presentabel form. Prosjektgruppen takker oppdragsgiver som har gjort dette arbeidet mulig.

Oslo, april 1999

Ove Langeland

Lars Fjell Hansson er Dr.polit og var ansatt ved Forskningsstiftelsen Fafo. Hanssons forskning er særlig knyttet til normativ politisk filosofi. Han har blant annet publisert; *Ethical Problems of Preventive Medicine* (dr. avhandling 1997) og Rawls og politisk nøytralitet (Norsk Statsvitenskapelig tidsskrift 1994).

Rapporten er basert på min doktor-polit. avhandling *Ethical Problems of Preventive Medicine* (1997). Med arbeidssted på Fafo fikk jeg i 1998 denne muligheten til å skrive en kort og tillempet norsk versjon av avhandlingen. Nyttige, innspill særlig med hensyn til hvordan stoffet bør formidles, har jeg mottatt fra Eli Feiring, Hilde Lorentzen, Reid Jone Stene, Espen Dahl og Bente Bakken.

Lars Fjell Hansson

Sammendrag

Utformingen av politikk knyttet for eksempel til regulering av trafikk og bruk av alkohol eller narkotika, er et stadig tilbakevendende tema i aviser og debattprogram. Debatten dreier seg ofte om et motsetningsforhold mellom individuell frihet og et ønske om å redusere skader og død. Jeg gir i denne rapporten et bidrag til en helhetlig fremstilling og systematisering av de ulike argumentene i denne typen debatt.

Det er en utbredt frykt for at moderne demokratier, selv med de beste intensjoner for sin politikk, i for stor grad kan true individuell frihet. Rapporten gir innledningsvis en oversikt over noen mulige modifiseringer av et rent flertallsstyre.

Rapporten tar utgangspunkt i hovedsynet innen liberal politisk filosofi i forhold til offentlige tiltak for å begrense skader og død i et samfunn: *Staten skal bare regulere atferd mellom individer, og skal i utgangspunktet ikke blande seg inn i atferd som bare skader den enkelte selv.* Hvis en person vil leve et farlig liv, må vedkommende få lov til det så lenge det ikke går ut over andre. Imidlertid vil en også ut fra dette grunnsynet sette visse krav til hvilke handlinger som er frivillige nok til å være sikret mot inngrep. I utgangspunktet må en være voksen for å kunne velge atferd som har skadelige konsekvenser. I tillegg kan en stille krav om kunnskap til konsekvensene av handlinger, og at en ikke handler ut fra tvang (f.eks. ut fra en avhengighet til for eksempel narkotika). Den amerikanske filosofen Joel Feinberg har foreslått ulike tommelfingerregler for å avklare kravene til frivillighet. Jo mer risikabel atferden er, dess større grad av frivillighet må kreves for at den skal bli tillatt. I tillegg kan en si at jo mer ugjenkallelig den risikerte skaden er, dess større grad av frivillighet bør kreves.

Feinberg drøfter ulike konkrete spørsmål og anvender sitt liberale grunnprinsipp. Han ønsker blant annet å kunne begrunne forbud mot bruk av heroin og å kunne begrunne påbud om bruk av motorsykkelhjelm. Rapporten forsøker å vise de problemer som oppstår for Feinberg når han kun kan anvende snevre liberale begrunnelser for offentlige inngrep. Rapporten foreslår følgende tre tilleggsmomenter som bør kunne vurderes ved utformingen av offentlige skadeforebyggende tiltak:

1) Å gjøre et skille mellom *viktige og mindre viktige interesser*. Det kan være mer problematisk å regulere fjellklatring, som for mange er en viktig interesse, enn å forby kjøring uten bilbelte, som for de fleste ikke vil oppfattes som en viktig interesse. 2) Å akseptere at statsmakt kan brukes til kollektiv *selvpaternalisme*. Av

og til kunne en ønske å binde seg selv på forhånd, for å hindre at en skader seg selv. Å ha reseptplikt på medisiner kan være et eksempel på en slik selvbinding. 3) Å akseptere *variasjon i politikktutforming* mellom samfunn. Det må være akseptabelt at en legger ulik vekt på verdien av å kunne leve fullt ut slik som en selv ønsker, i ulike land.

Å regulere atferd som skader andre er en sentral oppgave for staten. For en liberal tilnærming er det av den grunn en utfordring å avgrense hva som kan sies å skade andre. Rapporten utleder og systematiserer en mulig liberal tilnærming til det å avgrense hva som bør regnes med når man skal vurdere skade for andre. En mulighet kan være å sortere ut forskjellige kategorier av handlinger som påvirker andre. Gjennom snevre filtre begrenses de mulige hensyn som tillates å telle med i en avveining av offentlige inngrep.

Rapporten foreslår en inndeling i tre forskjellige typer av kategorier: *hvilke enheter* skal kunne beskyttes av offentlige tiltak for å hindre skade, *hva slags konsekvenser* skal telle med i en avgrensning av hva som skal telle som skade, og hvilke krav skal vi stille til *årsaksforholdet* mellom atferd og skadelige effekter for å kunne begrunne offentlige reguleringer. To mulige årsaksforhold blir nærmere drøftet: Bør en bruke statsmakt til å hindre skade som kommer som en følge av «gratispassasjeratferd» på bekostning av resten av samfunnet? Og, bør en bruke statsmakt til å hindre atferd som bare forårsaker skade indirekte, gjennom å påvirke andre menneskers atferd? Et eksempel kan være at ens alkoholbruk kan påvirke andres alkoholbruk, ved at man fungerer som rollemodell.

Når det gjelder tiltak for å hindre skade for andre konkluderer rapporten med at det synes vanskelig å gjennomføre en liberal tilnærming der en prinsipielt klassifiserer ulike konsekvenser og systematisk utelukker visse av disse. En bør i utgangspunktet være ganske åpen i forhold til å regulere ulike typer atferd som kan forårsake skade for andre.

Rapporten konkluderer med at den liberale tilnærmingen er for enkel. Tilnærmingen har problemer med å komme frem til rimelige konklusjoner i enkeltpørsmål, fordi den ikke i tilstrekkelig grad fanger opp relevante nyanser. For å kunne akseptere en slik konklusjon er det viktig at den ikke åpner opp for en for reguleringsivrig stat, med for omfattende paternalistiske tiltak. Rapporten foreslår derfor flere prosedyreråd (vidt forstått) for å unngå en slik utvikling. En bør blant annet vektlegge når en vurderer om staten skal gripe inn, *hvor risikabel* atferden er, og *hvor ujenkallelige* beslutningene er. Dernest bør en kunne vektlegge verdien av muligheten til å skape sitt eget liv og å leve sitt eget liv – dvs *individuell*

autonomi. En bør velge det alternative tiltak som betyr *minst bruk av tvang* for å oppnå de ønskede mål. Hvis det er tilstrekkelig med informasjonstiltak for å redusere en farlig form for aktivitet, er det ikke nødvendig å forby aktiviteten. Restriksjoner, for eksempel på salg av alkohol, kan til en viss grad *varierte mellom forskjellige lokale samfunn*. Det kan tenkes at en bør sette opp *visse bestemte rettigheter* i en konstitusjon for å beskytte mot for mange inngrep. En må sikre en *reell debatt* i samfunnet (f.eks. via massemedia) og andre *spesifikke prosedyrer*, som aktiv deltakelse i forbindelse med offentlige tiltak (offentlige høringsrunder). En må videre seriøst vurdere alle faktiske empiriske konsekvenser av tiltak (og ikke bare de symbolske effektene).

Selv om disse rådene følges, kan innholdet i de offentlige tiltakene fortsatt kritiseres. Men etterlevelse av rådene kan forhåpentligvis gi en viss forsikring om at selv om en åpner opp for at mange forskjellige hensyn bør vurderes ved utforming av skadereduserende politikk, vil ikke en slik tilnærming resultere i et samfunn som kan beskrives som for helsefanatisk.

1 Innledning

I denne rapporten vil jeg drøfte de normative grensene for offentlig bruk av makt. Jeg vil ta utgangspunkt i liberal politisk filosofi og presentere et alternativ til et slik utgangspunkt.

Følgende sitater fra dagsaviser i de senere år kan antyde noen aktuelle problemstillinger:

«Vil tvinge folk til å bruke redningsvest»

Overskrift i Aftenposten 22. juli 1998. I forbindelse med flere drukningsulykker sommeren 1998 ønsket politifolk å påby bruk av redningsvest i små båter.

«To tredjedeler av Norges befolkning syns bruk av sykkelhjelm bør være påbudt.»

Dagbladet 22. juli 1998 refererer en landsomfattende spørreundersøkelse.

«Døde av tungesmykke – professor vil forby ungdomstrend»

Dagbladet 25. april 1998. Professor Tom Bergan ved Rikshospitalets mikrobiologiske institutt vil forby piercing etter å ha påvist en sammenheng mellom et dødsfall og tungepiercing.

«Kvinne-nei til reseptfrie p-piller»

Aftenposten 8. desember 1995 refererer en undersøkelse der to tredjedeler av kvinnene ikke ønsker frihet til å kunne kjøpe p-piller reseptfritt på apotek.

«Tre av ti unge vil ha lovlig hasjrøyking»

Aftenposten 19. september 1998 refererer en undersøkelse som viser store forskjeller i synet på legalisering av hasj og marihuana mellom unge og eldre. Hos personer over 60 år vil under én av ti legalisere bruk.

«Frihet og fare»

I en kommentarartikkel i Dagbladet 25. juli 1998 ironiserer John Olav Egeland over politikernes nye tiltak mot små og store onder; «Påbud om sykkelhjelm, rensing av drikkevann fra fjellsjøer, retningslinjer for agurkens krumning, bestemmelser om emballasje for tørrfisk.» Egeland konkluderer med at «Et risikofritt samfunn er et sted hvor menneskene slutter å ta sjanser. Der er det lite plass for både frihet, avvik og skapende virksomhet.»

Motsetningsforholdet mellom frihet og sykdom/død ved utformingen av politikk knyttet for eksempel til alkohol, narkotika og trafikk, er et stadig tilbakevendende tema i aviser og debattprogram. Ofte kan det være vanskelig å se sammenhengen mellom de ulike spørsmålene. *Denne rapporten skal bidra til å gi en helhetlig fremstilling og systematisering av de ulike argumentene i denne typen debatt.*

Thorbjørn Egners Kardemommelov uttrykker kortfattet et syn på statsmaktens grenser i forbindelse med å hindre skade: «Man skal ikke plage andre, man skal være grei og snill, og for øvrig kan man gjøre hva man vil.» (Egner 1996 [1955] s 5).¹ Dette synet på grenser for statsmakt er svært likt det tradisjonelle liberale prinsippet slik det er uttrykt av John Stuart Mill. Han sier at «The only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilised community, against his will, is to prevent harm to others» (Mill 1984 [1859] s 79).

Rapporten vil sette frem et hovedargument:

Den liberale tilnærmingen (Kardemometilnærmingen) er for enkel. Den har problemer med å komme frem til rimelige konklusjoner i enkeltspørsmål, fordi den ikke i tilstrekkelig grad fanger opp relevante nyanser av hensyn.

I kapittel 1 vil jeg skissere *forskjellige formål som statsmakten kan bidra til å realisere*. Jeg vil drøfte problemer med rent flertallsstyre og redegjøre for alternative prinsipper for begrensninger på et slikt styre. Ulike kriterier for vurdering av etiske teorier skisseres.

I kapittel 2 vil jeg redegjøre for den *rett til å påføre seg selv skade* som er en del av det liberale grunnsynet. Jeg vil særlig ta for meg arbeidet til den amerikanske rettsfilosofen Joel Feinberg og drøfte problemer han får når han skal forsvare sitt syn. Feinbergs syn sammenfaller i stor grad med John Stuart Mills prinsipp.

I kapittel 3 vil jeg ta opp den liberale hovedbegrunnelsen for statlige inngrep å hindre at enkeltpersoner med sine handlinger *skader andre personer*. Det er ofte uproblematisk å lovforby at personer direkte fysisk skader andre. Men i andre tilfeller kan det være problematisk å lovregulere atferd som oppleves «plagsom». Flere kategorier av slike «gråsonetiltfeller» vil bli systematisert.

I et avslutningskapittel konkluderer jeg med at Kardemommeloven er noe for enkel som rettesnor for offentlig maktutøvelse med det formål å hindre skade, og

¹ Hvorvidt det er rimelig å tillegge barnebokforfatteren Egner et bestemt liberalt syn på statsmaktens grenser, kan diskuteres. Slik Kardemommeloven i seg selv er uttrykt, er et liberalt syn en rimelig tolkning. Men helheten av Egners barnebøker viser også mye mer fellesskapsorienterte trekk. Alle i Kardemommeby spiser for eksempel middag klokka 2. For en halvveis humoristisk drøfting, se Sjaastad 1998.

at det kan være andre forhold enn hensynet til å hindre skade for andre som kan begrunne offentlige tiltak. Jeg vil videre sette opp visse prosedyreråd som kan være viktige ved utformingen av offentlige tiltak.

1 Statens oppgaver

Den moderne stat påvirker i stor grad vårt liv fra fødsel til grav. Den politiske debatt i et samfunn dreier seg i stor grad om hvor omfattende offentlig maktutøvelse bør være og hvordan den bør utøves. I dette kapitlet vil jeg generelt liste opp begrunnelser for statsmakt og skissere prinsipper for avgrensning av slik makt.

1.1 Begrunnelser for statsmakt

Staten har av Max Weber blitt definert som den institusjon som har monopol på legitim bruk av tvangsmakt. Hvilken hensikt er det med en slik institusjon, og hvor omfattende bør institusjonens virkeområde være? Hvilke verdier er det som eventuelt blir realisert ved hjelp av dette virkemiddelet? Jeg vil skissere tre begrunnelser for bruk av statsmakt:

- 1) *Realisering av kollektive goder.* Det kan hevdes at en statsmakt er nødvendig for at folk skal være i stand til å realisere sine felles interesser. Det er spesielt visse kollektive goder som ikke ville blitt realisert.² Alle vil foretrekke et samfunn der alles liv blir respektert. For det enkelte menneske, som forutsettes drevet av egeninteresse, vil det være rasjonelt å fravike fra samarbeid (og bruke sin makt til å utnytte/skade andre.) Men hvis alle opptrer slik, vil en ende i en alles krig mot alle.³ For å løse denne kollektive avmaktssituasjonen, er ett svar statsmakt. Et vern mot fysiske overfall og det å sørge for at regler med hensyn til fartsgrenser og ferdigheter i trafikken etterleves, kan være eksempler på slik bruk av statsmakt. Det overbevisende i en slik begrunnelse for staten er at det som realiseres, er interesser som er felles for alle. Hensiktsmessigheten og nød-

² Et kollektivt gode kjennetegnes av ikke-ekskluderbarhet. Hvis godet frembringes, vil alle kunne nyte godt av det – selv de som ikke har bidratt til å frembringe det. Eksempler er fyrlys og nasjonalt forsvar. Det kan derfor være fristende å være «gratispassasjer» og håpe at andre frembringer godet.

³ Thomas Hobbes gir i *Leviathan* (1991 [1651]) en slik begrunnelse for nødvendigheten av statsmakt.

vendigheten av slik bruk av statsmakt kan imidlertid diskuteres.⁴ Både med hensyn til rene kollektive goder og andre fellestilltak vil det være noen som ikke deler flertallets ønsker. De vil heller klare seg uten felles løsninger påtvunget dem av en statsmakt.

Det er særlig to ytterligere begrunnelser for bruk av statsmakt, men som ikke alle vil være enige i. Hvis statsmakt brukes for å realisere paternalistiske eller fordelingsmessige mål, vil ikke alle anse denne maktbruken for å være i sin interesse.

- 2) *Paternalisme* defineres grovt sett som det å gjøre noe for den enkelte til hennes eget beste, men mot hennes vilje⁵. Den enkelte tillates for eksempel ikke å ødelegge sitt eget liv ved å bruke narkotika. Statsmakt kan begrunnes ved at den skal hindre at den enkelte skader seg selv. I tillegg kan en oppgave være å forsøke å «forbedre» det enkelte menneske ved for eksempel å eksponere det for kunst, kultur og vitenskap (f.eks. i form av allmennkringkasting og utbygging og subsidiering av opera).
- 3) *Fordelingsmål*: Staten kan dessuten ha som begrunnelse å bidra til en mer lik fordeling av levekår i samfunn. Dette vil ikke være i alles interesse (dvs ikke i de velståendes interesse). John Rawls er den moderne filosofen som har levert det mest omfattende forsvar for at statens makt bør brukes til omfordeling av levekår.⁶

⁴ En anarkistisk kritikk av et slik syn er at samarbeid kan realiseres uten bruk av statsmakt. I tillegg kan bruk av statsmakt gjøre vondt verre. En interessant drøfting er gitt av Taylor (1987). Ofte forutsettes en statisk fangens dilemma-situasjon. Det er mer realistisk å betrakte samfunnet som bestående av gjentatte «spill», der en betinget samarbeidsstrategi (jeg samarbeider hvis andre samarbeider) og med mulighet for å overvåke hvorvidt den enkelte etterlever strategien, kan realisere kollektive goder uten bruk av offentlig tvangsmakt. Taylor argumenterer for at bruk av offentlige reguleringsiltak reduserer viljen til frivillige samhandlingstiltak. «I suggest that the more the state intervenes ... [to provide public goods], the more «necessary» (on this view) it becomes, because positive altruism and voluntary cooperative behaviour *atrophy* in the presence of the state and *grow* in its absence [...] We might say that the state is like an addictive drug: the more of it we have, the more we «need» it and the more we come to «depend» on it.» (Ibid. s 168)

⁵ For diskusjoner om hvordan paternalisme bør defineres, se Dworkin 1983a, 1983b.

⁶ Siden ens evner og ferdigheter er et resultat av et naturlig lotteri, og de goder en oppnår på grunn av slike evner og ferdigheter er bestemt av hvordan samfunnet er oppbygd, bør samfunnets grunnstruktur innrettes slik at ulikheter bare kan aksepteres hvis de gavner de dårligst stilte (se Rawls 1972, Kymlicka 1990 s 56ff). En utilitaristisk begrunnelse for utjevning kan være at siden det er en fallende grensenytte ved økt forbruk (den fattige som mangler brød har større nytte av et ekstra stykke brød enn den rike som allerede er mett), vil nytten (alt annet likt) maksimeres ved lik fordeling av goder (ibid. s 39).

Denne rapporten vil i hovedsak drøfte tiltak med det mål å hindre den enkelte i å skade andre og seg selv. Jeg vil altså i hovedsak drøfte de to første begrunnelsene for bruk av statsmakt. Men et generelt poeng er at slike skadebegrensende tiltak ofte kan påvirke folks interesser forskjellig. De har dermed også konsekvenser for fordeling av levekår.

1.2 Problemer med rene flertallsbeslutninger

Det normale beslutningsprinsipp for å bestemme omfang og avgrensning av offentlige tiltak i et moderne demokrati, er flertallsstyre. Det et flertall ønsker (kanalisert gjennom valg og Stortingsvedtak), blir realisert gjennom offentlige tiltak. Samtidig er det en vedvarende frykt for at offentlige tiltak i for stor grad vil gripe inn i og regulere den enkeltes liv. Jeg vil definere rent flertallsstyre som det å kun telle sammen folks preferanser om ulike tiltak (uten å vurdere deres innhold) og aggregere dem i henhold til standard prosedyrer (f.eks: en mann, én stemme). Moderne normativ politisk teori med søkelys på å beskytte enkeltindivider og minoriteter mot overgrep, vil i stor grad være opptatt av å vurdere de begrensninger som bør ligge på alminnelige flertallsbeslutninger.

Det kan være flere problemer med flertallsbeslutninger:

- a) Det er generelt en fare for at flertallets beslutninger i for stor grad kan innebære en *fare for folks frihet og at «urettferdige lover» kan bli vedtatt*. Alexis de Tocqueville beskrev i sine bøker om det nye amerikanske demokratiet farene med styre som fulgte «the unreflecting passions of the multitude» (1956 [1835/1840] Part I Chapter XVI). Som eksempel på det han fryktet, kan nevnes forordninger som fantes blant de første immigrantene i New England. Det kunne der være påbudt å gå til gudstjeneste, vertshuseiere kunne bare servere kundene en bestemt mengde alkohol, og bruk av tobakk kunne være forbudt.
- b) I demokratier opplever den enkelte at ens eget syn av og til vinner frem i den politiske prosessen, og av og til taper. I visse samfunn og i visse sammenhenger kan det imidlertid dannes *permanente minoriteter* som alltid vil bli overkjørt. Det kan for eksempel være etniske grupper som konstant kan oppleve en slik skjebne.
- c) I de siste tiårene har muligheten til å finne et beslutningssystem som tilfredsstillende hver for seg rimelige krav til *aggregering av preferanser*, blitt problema-

tisert. For eksempel i striden rundt lokalisering av ny hovedflyplass er det påpekt slike mulige problem, se Hovi, Rasch 1993.⁷

- a) Et annet problem er den etiske betydning vi egentlig bør tillegge det vi er kommet til å ønske oss. Jon Elster (1983) har beskrevet hvordan våre preferanser kan dannes av det som er tilgjengelig for oss. Det kan for eksempel argumenteres for at preferansene til ikke «bevisstgjorte» kvinner som opp igjennom historien og i enkelte kulturer er tilfredse med at mennene styrer, ikke bør tillegges vekt. *Preferansene er ikke dannet autonomt*, men er et resultat av en eller annen psykologisk prosess som har medført at undertrykking godtas.
- b) Visse preferanser kan oppfattes som *etisk problematiske i seg selv*. En kan argumentere for at preferanser skapt av misunnelse eller skadefryd ikke må få lov til å påvirke politiske beslutninger.

1.3 Prinsipper for modifiseringer av flertallsstyre

Politisk filosofi har lansert ulike forsøk på å begrense statens makt for å beskytte den enkeltes frihet. Gjennom institusjonelle forordninger (f.eks. ved konstitusjonell prøving av lover, se for eksempel Smith 1993), eller ved å utbygge den offentlige debatten, kan en søke å unngå at offentlige beslutninger kun blir aggregeringer av folks ureflekterte preferanser som kan resultere i overgrep mot enkeltindivider. Men innholdet av for eksempel rettslige «sikkerhetsmekanismer» og den offentlige debatten må bygge på en gjennomtenkt argumentasjon. Denne rapporten er ment å være et bidrag til denne nødvendige refleksjonen om håndteringen av prinsipielle forhold som bør begrense statens makt.

Jeg tror det er fruktbart å dele inn argumentasjon om prinsipper for begrenning av statlig makt i to: *konsekvensetiske argumenter* og *ikke-konsekvensetiske argumenter*.

Konsekvensetikk stiller det etiske krav til individuelle handlinger eller lovregler og institusjoner at de skal maksimere en verdi. I den vanligste form for konsekvensetikk, innen utilitaristisk teori, er målet å maksimere nytte. Målet for samsfunnsregler er å gjøre folk mest mulig lykkelig eller å tilfredsstille folks preferanser i størst mulig grad. Det generelle argumentet mot statlige inngrep ut fra et slikt

⁷ Det har vært utviklet såkalte umulighetsteorem, hvorav Arrows teorem er det mest kjente (Hovi, Rasch 1993 kap 12,13). Det bevises i slike teorem at ingen ordninger (for eksempel for voteringer) tilfredsstiller alle rimelige enkeltkrav til metoder for aggregering av preferanser.

etisk grunnsyn vil være at den enkelte selv er best i stand til å vurdere hva som gjør en lykkelig og hva en blir tilfreds av. Med et ordtak kan det sies at «den vet best hvor skoen trykker som har den på». Den enkelte kan nok på sikt bli skadet av sin alkoholbruk eller sin røyking, men den tilfredsstillelse som mange opplever at slik bruk av helseskadelige substanser gir, i hvert fall på kort sikt, kan vurderes som mer enn å oppveie helseskadene på lengre sikt. Staten bør derfor være tilbakeholdende med å overprøve den enkeltes vurderinger. Innen helsepolitikken kan en konsekvensetisk variant være at målet er å maksimere helse i befolkningen. Slagordmessig kan det uttrykkes som mest mulig helse for pengene. Et argument mot statlige inngrep kan da være at slike inngrep kan virke mot sin hensikt – at for eksempel jo mer offentlige myndigheter prediker at folk må slutte å røyke og drikke, dess mer «trass» vekkes. En mer liberal variant av konsekvensetikk kan hevde at målet for samfunnsutviklingen må være at individenes frihet til å styre sitt eget liv blir maksimert. Med en slik overordnet verdi kan statlige inngrep ofte bli vurdert som negative. Men i den grad helseskadelig atferd er «frihetsinnskrenkende», for eksempel ved at en blir avhengig av tobakk eller narkotika på sikt, kan også frihetsmaksimerende teorier kunne anbefale mange statlige inngrep (Regan 1983). Argumenter om at offentlige inngrep i noen tilfeller kan virke mot sin hensikt, og at det kan være andre verdier enn å unngå skade (f.eks. vektlegging av verdien frihet), er viktige bidrag i en åpen offentlig debatt om grenser for offentlige inngrep.

Ikke-konsekvensetisk teori hevder at etisk riktig handling ikke bare består av å maksimere en verdi. Det bør bl.a. være visse «skranker», for eksempel i form av rettigheter, som begrenser maksimering. Et ikke-konsekvensialistisk argument mot offentlige tiltak kan være et krav om at offentlige tiltak skal være nøytrale og ikke intendere å favorisere et bestemt syn på det gode liv. Dette prinsippet, som står sterkt innen amerikansk debatt, vil sannsynligvis neppe kunne akseptere den grad av favorisering som luthersk kristendom har i det norske politiske system. En kunne kanskje også bruke dette argumentet mot noen tiltak som fremhever det sunne (norske friluftsliv) liv som det gode liv. For en nærmere drøfting, se Hansson 1994.

Jeg vil i denne delrapporten fokusere på et spesielt ikke-konsekvensetisk argument/prinsipp for å sette opp en normativ grense for offentlige inngrep. Det vanligste prinsippet innen den moderne debatten om grenser for offentlig maktutøvelse sier at den enkelte har en suveren rettighet til å bestemme over sitt eget liv når det gjelder handlinger som ikke skader andre. Denne tilnærmingen finnes hos John Stuart Mill i hans betydningsfulle bok *On Liberty* (Mill 1984 [1859], norsk

oversettelse 1947) og i den moderne standarddrøftingen av grenser for statlig makt. I fire bind med fellestittelen *The Moral Limits of the Criminal Law* har den amerikanske rettsfilosofen Joel Feinberg forsvart et slik rettighetsprinsipp (Feinberg 1984, 1985, 1986 1988).⁸

Et slikt liberalt rettighetsorientert syn (som hos Mill og Feinberg) består av tre deler:

- 1) Det hevder at det er en rett til å bestemme sitt eget liv – dvs også å skade seg selv.
- 2) Det har et syn på hvilke handlinger som bør anses som tilstrekkelig frivillige til at offentlige myndigheter ikke skal kunne gripe inn i forhold til dem.
- 3) Det hevder at det er mulig å skille mellom de handlinger som skader andre mennesker, og de handlinger som ikke gjør det.

Disse tre punktene skal regulere grensene for offentlig politikk. Men for at denne liberale tilnærmingen skal kunne være et interessant vern mot farlig og overdrevet flertallsstyre, må kravene til hva som skal være frivillige handlinger (punkt 2) settes på en liberal måte (dvs en måte som i tilstrekkelig grad ivaretar hensynet til de verdier vi knytter til individuell frihet). En nærmere drøfting av liberale konkretiseringer av dette gis i kapittel 2. I tillegg må tilnærmingen kunne gi et liberalt svar på hvordan skillet under punkt 3 bør gjøres – dvs hvilke handlinger som en kan si ikke skader andre i en slik forstand at det kan rettferdiggjøre offentlige reguleringer. En nærmere drøfting av avgrensingsproblemer gis i kapittel 3.

1.4 Etisk teori og argumentasjon

Moralske vurderinger kan være basert på ikke-moralske premisser (f.eks. empiriske) koblet sammen med moralske premisser («intuisjoner» eller «vurderinger»). Bruk av heroin og kokain øker forekomsten av for tidlig sykdom og død. Det er et empirisk premiss. Et etisk premiss kan være at vi har en plikt til å redusere lidelse i verden. Det er en moralsk vurdering som for eksempel vil finnes innen utilitaristisk etikk. Kombinert med det empiriske premisset at offentlige myndigheter

⁸ I tillegg kan vi altså si at den ligger til grunn for Egners Kardemommelov, uten at det individuelle rettighetsaspektet er tatt eksplisitt inn her. John Stuart Mill er kjent som utilitarist. Men det er grunn til å betvile at Mills absolutte motstand mot frihetsinngrep kan forsvares innen en slik konsekvensetisk ramme.

faktisk kan påvirke forekomsten av bruk av narkotika, kan disse premissene samlet begrunne at det offentlige bør forby bruk av narkotika. Men om vi kunne påvise at heroin ikke er helseskadelig, eller at det offentlige ikke kan påvirke bruken uansett hvor mye det prøver, faller den empiriske «bunnen» ut av en tilråding om at offentlige myndigheter bør forby bruk av narkotika. Likeledes kan vi ha en etisk intuisjon om at det må være hver enkelts ansvar å bestemme hva slags helseskadelig atferd hun vil gi seg inn på. Ut fra en slik normativ «frihetsintuisjon» kunne en hevde at narkotika ikke bør forbys, selv om eventuelt mye sykdom og død da kunne vært unngått.

Etisk teori forsøker å klargjøre de moralske intuisjonene vi har og deres forhold til empiriske premisser. En teori kan da for eksempel argumentere for at en etisk intuisjon eller verdi bør ha forrang fremfor andre etiske intuisjoner eller verdier. I hvilken grad vi kan snakke om universell gyldighet/sannhet i forbindelse med etiske spørsmål, er omdiskutert. Et syn i debatten er at etikk kun er snakk om følelser og holdninger – ikke om sann eller falsk informasjon. Et annet syn vil kunne hevde at moralske vurderinger er kulturspesifikke og ikke universelt gyldige. Jeg vil ikke forsvare et bestemt syn på et slik såkalt meta-etisk spørsmål. Jeg tar imidlertid som utgangspunkt at det er noen argumenter eller teorier som (i en eller annen forstand) er bedre eller mer holdbare enn andre.

Ved diskusjon av etiske teorier og prinsipper vil et hovedspørsmål være om de konklusjoner som trekkes i enkeltspørsmål er rimelige og mulige å akseptere. Denne rapporten vil i liten grad drøfte enkeltspørsmål med det formål å komme frem til spesifikke konklusjoner. Den liberale rettighetsorienterte tilnærming som i hovedsak drøftes, kommer i stor grad, etter min mening, frem til rimelige konklusjoner i enkeltspørsmål. Men rapporten vil drøfte *hvordan* tilnærmingen kommer frem til sine, i og for seg, akseptable konklusjoner. Hvis tilnærmingen ikke klarer dette på en god måte, øker faren for at også konklusjoner i enkeltspørsmål blir urimelige.

I drøftingen, særlig i kapittel 2, vil jeg benytte meg av forskjellige kriterier for vurdering av etisk teori. I avhandlingen min (Hansson 1997 s 15–20) er kriterievalget nærmere utdypet. Tilsvarende krav kan ofte stilles til empiriske teorier:

- a) Et første krav er at etiske teorier må tilfredsstillere et *konsistenskrav*. Konklusjonene må for eksempel følge av premissene, og vektleggingen av et hensyn i en sammenheng må være lik vektleggingen av det samme hensynet i en annen sammenheng.

- b) Dernest bør en etisk teori *unngå ad hoc-argumentasjon*. For å beskytte seg mot kritikk på et punkt, kan en etisk teori (eller for den saks skyld en empirisk teori) plutselig komme med et ad-hoc argument som «redder» teorien (f.eks. ved å legge inn en ny forutsetning» for anledningen»), men som ikke har generell relevans eller som ikke rimer godt med de generelle grunntrekk i teorien (for en drøfting, se Føllesdal m.fl. 1984 64f).
- c) *Unngå vage prinsipper*. Hvis en etisk teori skal gi god veiledning i et konkret politisk spørsmål, kan det være viktig at anbefalingene som gis er klare og utvetydige. Alt annet likt, vil vaghet være en svakhet med en etisk teori.
- d) Det neste kriteriet er spesielt for etisk teori. Innen etisk argumentasjon brukes ofte et *skråplanargument*. Det kan beskrives slik: «1) Hvis X er tillatt, vil Y bli vanskelig å unngå. 2) Y er moralsk uakseptabelt eller på annen måte uønsket; derfor 3) X må ikke bli tillatt.» (Fra Malnes 1994, s 77 min oversettelse.) Et eksempel kan være; hvis vi aksepterer selektive aborter (etter ultralyd), vil det være vanskelig å unngå nazistisk eugenikk. Nazistisk raseteori er uakseptabel. Derfor må vi ikke akseptere selektive aborter. Noen slike argumenter er holdbare, andre er det ikke. Et viktig punkt i vurderingen av mange etiske teorier, er hvordan skråplanargumentasjon brukes.
- e) *Balansér verdien av et enkelt prinsipp med om prinsippet fanger opp de forskjellige etiske nyansene i de enkelte situasjoner*. Kardemommeloven er enkel – og med et stort virkeområde (tilsynelatende all lovgivning). Spørsmålet er om ikke det er mer å si enn som så. Et hovedpoeng i denne rapporten er at «Kardemommelilnærmingsen» (dvs standard liberal tilnærming) er noe for enkel til å fange opp relevante momenter, og at flere hensyn bør kunne vektlegges enn de som vektlegges i denne.

Ved en vurdering av for eksempel en etisk teori kan dens sterke og svake sider vurderes ut fra de ovennevnte kriteriene. Alle teorier vil kunne ha problemer med enkelte av disse. Det er da viktig at det alternativet en selv vil sette i stedet, på en bedre måte samlet sett tilfredsstillende disse kriteriene.

2 Rett til å skade seg selv

2.1 John Stuart Mill

Den bok som enhver moderne diskusjon av konflikten mellom individuell frihet og statlige inngrep har tatt utgangspunkt i, er John Stuart Mills bok *On Liberty* fra 1859. I introduksjonen sier Mill:

«Formålet med denne avhandling er å opstille et meget enkelt prinsipp som er egnet til å avgrense samfundets rett til å tvinge og kontrollere individet, enten det middel som benyttes er straffeloven eller den offentlige menings moralske trykk. Dette enkle prinsipp er at det eneste formål som gjør det berettiget å gjøre inngrep i den enkeltes handlefrihet – er *selfforsvar*. Det eneste formål som kan rettferdiggjøre at makt blir brukt mot et medlem av et sivilisert samfund mot hans vilje, er å forebygge at urett [harm] blir gjort mot andre. Omtanken for hans eget beste er ikke tilstrekkelig grunn. Han kan ikke med rette tvinges til å handle på en bestemt måte, fordi det vilde være best for ham selv, fordi det vilde gjøre ham lykkeligere, fordi det efter andres mening vilde være klokt og riktig. På et slikt grunnlag kan man gjøre forestillinger overfor ham, argumentere med ham, overtale ham eller bønnfalle ham, men det er ikke tilstrekkelig grunnlag til å bruke tvang mot ham eller skade ham hvis han handler anderledes. For å rettferdiggjøre noe slikt må den handling som man vil hindre ham i være av den art at den vilde skade [produce evil to] andre. Bare for de handlinger som griper inn i andres liv, er han skyldig samfundet regnskap. I spørsmål som bare angå ham selv, bør hans frihet med rette være absolutt. Over seg selv, over sin egen kropp og sjel, hersker individet suverent.» (Mill 1947 [1859] s 30f)⁹

Mill diskuterer hvordan hans prinsipp skulle bli anvendt med søkelys på aktuelle problem i England ved midten av det forrige århundre. For bedre å forstå hans

⁹ Det er ikke full overensstemmelse mellom den norske oversettelsen fra 1947 og den engelske originalteksten. Jeg refererer derfor til begge utgavene. Mens det i oversettelsen her blir brukt «urett mot andre» for «harm to others», bruker jeg stort sett i rapporten «skade mot andre». Det kan være skade på andre som ikke nødvendigvis er urett mot disse (for eksempel resultater av en frivillig brytekamp), og det kan være urett mot andre som ikke nødvendigvis er skade mot andre (for eksempel «støtende» opptreden).

prinsipp og for å kunne se problemer med avgrensingen av det, vil jeg nevne noen av de spesifikke vurderingene Mill gjør:

- Å forby import av opium fra Kina og restriksjoner på salg av disse «giftene» blir betraktet som et overgrep mot kjøpernes frihet (Mill 1984 [1859] s 164).

Dette er et relativt «liberalt» standpunkt vurdert ut fra dagens problemoppfatning. Men på andre felter har Mill synspunkter som åpner opp for et stort omfang av offentlige inngrep:

- Offentlige myndigheter kan gripe inn for å forebygge at folk ikke oppfyller sine spesielle forpliktelser – for eksempel at en mann drikker så mye at hans familie lider eller at gjeld ikke blir betalt (ibid. s 149f).
- Det må også kunne være tillatelig å fastsette lover som forbyr giftermål mellom fattige mennesker ut fra et ønske om å beskytte de barn som kunne bli et resultat av slike ekteskap (ibid. s 192f).
- Reguleringer av handel, sanitære forhold og arbeidsforhold angår samfunnet og kan derfor reguleres av offentlige myndigheter (ibid. s 163f).
- Hvis en person er i ferd med å krysse en utrygg bro, og det ikke er tid til å advare ham, kan han stoppes. Men hvis personen er gitt informasjon om faren, må det være opp til ham å vurdere om motivet for å krysse broen er verd den risikoen som tas (ibid. s 165).
- Mill forsvarer også offentlig regulering av maksimal arbeidstid. Selv om arbeidere som gruppe kollektivt har interesse av å regulere maksimal arbeidstid, kan den enkelte se seg tjent å med å bryte begrensningene. Det trengs derfor lovregulering for å oppnå det kollektivt beste (Mill 1985 [1848] kapittel XI s 329). For å bruke moderne terminologi, kan vi si at Mill vil bruke statsmakt for å løse det som i spillteori kalles et fangens dilemma, jamfør drøfting i avsnitt 3.3.
- Det er ikke akseptabelt for Mill å ilegge avgifter på alkohol for å gjøre det vanskeligere for personer å få tak i alkohol. Men for å kunne skaffe inntekter til statskassen, kan en forsvare å ilegge slike avgifter, siden alkohol kan folk lettest klare seg uten (Mill 1984 [1859] s 169f).
- Staten bør ikke sørge for overholdelse av slaverikontrakter. Frihetsprinsippet kan ikke kreve at en skal kunne være fri til ikke å være fri (ibid. s 172). Mill sier

at begrunnelsene for dette kan ha videre anvendelse enn kun i forhold til å selge seg selv som slave.¹⁰

En slik eksempelliste kan være noe forvirrende. Men den viser at en med Mills utgangspunkt i praksis kan gå inn for både omfattende reguleringer på visse felt, samtidig som en på andre felt kan være restriktiv.

2.2 Joel Feinberg

For å få til en meningsfull drøfting av viktige prinsipper innen politisk filosofi, kan en gjøre ett av to: 1) En kan karakterisere en tradisjon (f.eks. liberal politisk filosofis tilnærming til grenser for statlig makt) og kritisere denne. Faren er da at en ender opp med å kritisere et syn som ingen enkeltperson faktisk støtter fullt ut. Alternativt kan en 2) diskutere en fremtredende representant for en tradisjon. Faren her er at det finnes andre og bedre representanter for tradisjonen som kan svare på de utfordringer som kritikken reiser. Jeg velger likevel den andre tilnærmingen og vurderer noe mer inngående Joel Feinbergs drøfting. Han er den fremste liberale filosofen på dette feltet i vår tid, og hans verk er det moderne verket som i stor grad faktisk fungerer som standardbehandlingen av temaet.¹¹ De metodiske kriterier som er drøftet under punkt 1.4 (krav om konsistens mv.), passer godt i forhold til å drøfte inngående en bestemt representant for en teori.

Feinbergs drøfting kan ses som et moderne forsvar for Mills prinsipper. Feinbergs utgangspunkt er at kun skade for andre kan begrunne offentlige inngrep.¹² Dette står i motsetning til å kunne bruke lovverket også med paternalistisk hensikt. Feinbergs utgangspunkt er et begrep om personlig suverenitet. Mange har sterke oppfatninger av typen: «Ingen skal fortelle meg hva jeg skal gjøre med *min egen tid*», eller «hva jeg gjør med *mitt eget liv* har ingen andre noe med» (Feinberg 1986 s 27, min oversettelse). Feinberg sammenlikner dette personlige suverenitetsbegrepet med den suverenitet politiske stater har. Men mens andre stater kanskje

¹⁰ I en fersk artikkel om norsk narkotikapolitikk bruker Helge Waal biologisk forskning som belegg for at rusmiddelbruk kan medføre «at den enkelte risikerer en form for slavebinding.» (Waal 1998 s 144) Waal refererer for øvrig direkte til Mills syn på slaveri og frihet.

¹¹ Andre viktige moderne drøftinger er gitt av Kleinig 1983 og VanDeVeer 1986.

¹² Feinbergs utgangspunkt er straffelovgivning. Dessuten åpner han for at det som kan kalles «offense to others» (for eksempel at noen «støtende» handlinger i full offentlighet) skal kunne lovreguleres.

kan gå til intervensjoner for å beskytte andre lands innbyggere mot overgrep, kan etter Feinbergs oppfatning personlig suverenitet være sterkere. Andre mennesker skal ikke kunne gripe inn i et suverent menneskes «indre affærer» (ibid. s 50).

Suverenitetsbegrepet forutsetter at det er mulig å avgrense rekkevidden av den personlige autonomien. En mulig avgrensing kunne være at suvereniteten gjelder bare viktige livsavgjørelser (dvs ikke mindre betydningsfulle valg). Det avviser Feinberg sterkt. For ham finnes det:

ikke noe slikt som en «mindre innblanding» [trivial interference] i personlig suverenitet; heller ikke er det bare en verdi som skal bli veiet i en kost-nytte sammenlikning. Sånn sett, [...] er en mindre innblanding i suverenitet lik en mindre krenking av jomfruelighet [minor invasion of virginity]: logikken i hvert begrep er slik at enten er verdien respektert i sin helhet eller ikke i det hele tatt (ibid. s 94, min oversettelse).

Feinberg forsvarer et syn som han kaller *myk paternalisme*. Hvis en sier at rett til beskyttelse mot inngrep først inntreer når valgene som gjøres er tilstrekkelig frivillige, er det en myk paternalisme. Hvis også frivillige handlinger kan gripes inn overfor (og som ikke skader andre), er en det en *hard paternalisme*.

Det er mange krav en kan stille til det perfekt frivillige valg. En skal være «kompetent» (dvs ikke barn eller mentalt tilbakestående). En skal ikke handle under tvang eller under utspekulert manipulasjon. Heller ikke skal valget gjøres ut fra uvitenhet eller under vilkår som midlertidig forstyrrer ens valgevne (f.eks. under beruselse eller i smerte) (se ibid. s 115). Men å kreve at alle disse vilkårene til enhver tid skal være oppfylt, ville være å forlange det umulige. I tillegg kan de forskjellige vilkårene ha sine unntak. En kan neppe si at en ikke handler frivillig når en tar dispril som medisin når en har smerte.

Flere sentrale konflikter i forbindelse med tiltak for å hindre skade for den enkelte, angår spørsmål der sannsynlighetsrisikoen for å dø er liten og ikke lette å oppfatte for den enkelte (f.eks. å kjøre uten bilbelte eller å la være å bruke sykkelhjelme), skadene kan være irreversible og oppstå langt inn i fremtiden (f.eks. ved røyking), og handlingene kan være forårsaket av en form for avhengighet (f.eks. bruk av narkotika eller tobakk). Det kan da diskuteres om valgene er tilstrekkelig frivillige til ikke å kunne gripes inn i forhold til. For Feinberg er det viktig å gjøre et skille mellom irrasjonelle og urimelige valg. En mentalt forstyrret person begår irrasjonelle handlinger som ikke er fullt frivillige. Men grunnen til at vi kaller valg

urimelige, kan være at vi selv ikke ville ha handlet slik. Det er for Feinberg ikke en tilstrekkelig grunn til å gripe inn.

Feinberg foreslår forskjellige tommelfingerregler for å avklare kravene til frivillighet:

«Jo mer risikabel atferden er, dess høyere grad av frivillighet må kreves for at atferden skal bli tillatt» (ibid. s 118, min oversettelse).

Hvis en person for eksempel tar jordbærsyltetøy på brødskiven i den tro at det er bringebærsyltetøy, er det ikke noe grunnlag for å gripe inn. Men hvis en person strør arsenikk på egget sitt, er det grunn for andre å undersøke om vedkommende virkelig vet hva hun gjør, eller om hun tror hun tar på salt. Hvis hun vet hva hun gjør, må hun få lov til å gjøre det. Hensikten for den myke paternalisten (f.eks. i form av offentlige myndigheter) er å avklare om folk som utsetter seg for potensiell fare, virkelig har valgt dette.

«Jo mer ugjenkallelig den risikerte skaden er, dess høyere grad av frivillighet må kreves hvis den skal bli tillatt» (ibid. s 120, min oversettelse).

For handlinger som gir ugjenkallelig skade gis det ikke noen «ny sjanse». De mest irreversible handlingene er de som forårsaker død. Spesielt ille kan det være for unge mennesker, da det potensielle tapet (i form av tapte leveår, jf. første regel) er størst for disse. Et annet mulig irreversibelt valg kan være beslutningen om å begynne med et avhengighetsskapende narkotikum. Feinberg vil i en slik sammenheng stille store krav til grad av frivillighet, men han skal i prinsippet måtte akseptere at også det å begynne å bruke heroin kan være «tilstrekkelig frivillig» til å skulle respekteres. Jeg vil nedenfor, under punkt 2.3, vise de logiske problemer Feinberg får når han likevel vil kunne akseptere forbud mot bruk av heroin.

2.3 Kritikk av Joel Feinberg

En skulle tro at Joel Feinberg med sitt prinsipielle utgangspunkt ville kritisere de mange offentlige reguleringer vi finner i moderne stater av folks måte å leve på. Men Joel Feinberg argumenterer ikke for store endringer av amerikansk politikk med hensyn til tiltak for å unngå skade. Han hevder for eksempel ikke at forbud mot narkotikabruk er et overgrep mot individuell frihet, eller at staten ikke lenger bør avgiftsbelegge bruk av tobakk. I konkrete spørsmål lander Feinberg ofte ned på de standpunkter som vi er blitt vant til å akseptere i sosialdemokratiske så vel

som i mer «liberale» land. Han kan ut fra sitt prinsipielle syn begrunne de fleste av disse tiltakene, selv om hans begrunnelser avviker noe fra dem som antakelig faktisk ligger til grunn.

I det følgende vil jeg vise enkelte problemer som Joel Feinberg får når han går fra sine teoretiske prinsipper til å vurdere konkrete stridsspørsmål. Jeg vil benytte de kriterier for teorivurdering som er redegjort for tidligere i punkt 1.4.

Konsistent argumentasjon?

Jeg vil trekke frem to eksempler på mulig inkonsistens i Feinbergs argumentasjon:

Bruk av heroin: Med Feinbergs utgangspunkt må handlinger ikke gripes inn overfor hvis den handlende i tilstrekkelig grad vet hva hun gjør. I forbindelse med bruk av heroin kan det være at det kravet sjelden blir oppfylt. Feinberg stiller høye krav til frivillighet når det her er snakk om svært risikabel bruk, som ofte vil kunne ha irreversible effekter. Ifølge Feinberg må da personen vite at heroin er avhengighetsskapende, og hvordan det virker (at det kan kreves stadige større doser for å oppnå samme effekt). I tillegg til slik kognitiv kunnskap må den potensielle brukeren også vite hvilke følelsesmessige følger avhengighet kan ha – for eksempel ved å ha møtt langtkomne misbrukere i deres elendighet. Hvis personen fortsatt ønsker å bruke heroin, tilfredsstilles kravene til et tilstrekkelig frivillig valg (Feinberg 1986 s 120f). I noen få tilfeller kan det være at den enkelte har tenkt nøye gjennom sitt valg om bruk av rusmidler og er villig til å ta de nødvendige sjanser og risikere et kortere liv. Institusjonelt bør da den myke paternalisten vurdere å etablere nemnder eller lignende som skal fastslå hvorvidt valgene er tilstrekkelig frivillige. Feinberg synes imidlertid å godta argumentet om at slike løsninger blir administrativt krevende og for kostbare. Det kan da være legitimt å konkludere med at heroinbruk antas ikke å være tilstrekkelig frivillig generelt, og på denne bakgrunn forby all bruk (ibid. s 175).

Spørsmålet blir: Er det konsistent med Feinbergs prinsipielle utgangspunkt å la slike praktiske kostnader avgjøre om den enkelte får lov til å utøve sin prinsipielle rett til å velge selv og leve sitt eget liv uavhengig av statlige inngrep? Hvis mange mennesker søker om tillatelse fra nemndene som skal teste for frivillighet, kan dette bety store kostnader for andre i samfunnet. Disse kostnadene kan ses på som en skade som faller på andre mennesker og på den måten være innenfor den sfæren av handlinger som legitimt kan reguleres av offentlige myndigheter. Slik sett kan Feinbergs argumentasjon være konsistent. Men det kan være vanskelig å forstå at Feinbergs motstand mot inngrep så lett skal kunne overkjøres. Hvis

administrative kostnader kan være så tungtveiende at de kan overprøve en rett til å styre sitt eget liv, er Feinbergs argumentasjon her ikke konsistent med en særlig sterk eller interessant rett til individuelt selvstyre. Det vil være relativt enkelt for Feinberg å revidere sitt syn og utelukke at administrative kostnader skal kunne være avgjørende for når personers autonomi skal respekteres. Men da kan det være at Feinberg vil måtte innrømme at staten ikke generelt skal kunne forby bruk av narkotika.

Obligatorisk alderspensjon: Vi har i flere vestlige land tvungne alderspensjonsordninger for hele befolkningen. Vi kan tenke oss disse begrunnet på minst fire måter:

- a) Det kan bli begrunnet rett frem paternalistisk; vi må forsikre oss om at ingen i alderdommen lider fordi de ikke har oppsparte midler.
- b) Gitt at en tillater frivillighet i tegningen av alderspensjoner, kan det flertallet som ordner seg med en «fornuftig» pensjonsordning føle et moralsk press til å hjelpe de få som ikke har skikkelig pensjonsordning og som ellers vil forgå (f.eks. ved å gi sosialhjelp som erstatning). For å unngå denne «moralske utpressingen», kan flertallet pålegge alle å delta i innbetalingen til pensjonsordningen.
- c) Et flertall vil kunne ønske å «binde seg selv» fra å bruke opp alle pengene – ved å pålegge seg selv en tvangsspareordning. Det å tillate å gi et mindretall unntak, vil gjøre det vanskeligere for flertallet å få til denne bindingen.¹³
- d) Hvis et mindretall ikke ønsker å delta i pensjonsordningen, vil det blir mer kostbart for

et flertall å ha en slik ordning. De administrative kostnadene vil kunne bli høyere – og et flertall kan dermed bli skadelidende av en frivillig ordning.

Den rene paternalistiske begrunnelsen (a) kan ikke være akseptabel for Feinberg. Begrunnelsene b og c drøftes ikke av Feinberg i forbindelse med pensjons-

¹³ I den offentlige utredningen Private Pensjonsordninger (NOU 1994: 6) ledet av Aanund Hylland blir det diskutert om privat pensjonssparing skattemessig bør bli favorisert i forhold til annen type sparing. Den aksepterer som et mulig argument at staten skal beskytte dens borgere mot deres egen kortsynhet. Spørsmålet er om unge mennesker i for stor grad holder seg til Bergprekenens ord «Så vær ikke bekymret for morgendagen; morgendagen skal bekymre seg for seg selv. Hver dag har nok med sin egen plage» (ibid. s 129). Utvalgets argument kan altså oppfattes som tilsvarende argument c eller likt argument a.

spørsmålet. Han diskuterer kort begrunnelse d og konkluderer med at denne begrunnelsen ikke er paternalistisk. De uvillige til å delta i pensjonsordningen er bare fortalt at «Dere må delta selv om dere ikke mener at det er i deres interesse å gjøre det, men fordi det åpenbart er i alle andres interesse [...] at dere deltar. Tvingen er for de andres skyld, ikke deres» (Feinberg 1986 s 18, min oversettelse). Feinberg slutter seg ikke direkte til at dette kan være et holdbart argument for tvungen pensjonsordning. Men ut fra andre spørsmål som han drøfter (heroinbruk nevnt over, og tilsetningsstoffer i matvarer, *ibid.* s 21), synes økonomiske kostnader for et flertall å kunne overkjøre en individuell rett – for eksempel til selv å bestemme sitt pengebruk over tid. Dette synet er ikke konsistent med en særlig sterk eller interessant rett til personlig autonomi.

Ad hoc-argumentasjon?

For å møte mulig kritikk, må en ofte revidere ens teori. Jeg har i punkt 1.4 foreslått at ad hoc-unnvikelser kan kjennetegnes ved to kriterier. Et ad hoc-argument skal søke å svare på et spesielt «pinlig» poeng – men det løser ikke andre problem. Ad hoc-argumentet er ikke forenlig med det som kan sies å være «kjernen/grunntrekkene» i teorien.

Gjennom et eksempel vil jeg belyse hvordan Feinbergs teori kan kritiseres for å ha elementer av ad hoc-argumentasjon. Feinberg bruker mye plass på å diskutere påbud om bruk av motorsykkelhjelm. Dette er et klassisk tema for den amerikanske debatten om individuell frihet. I 1966 ble bruk av hjelm gjort obligatorisk som en forutsetning for at de amerikanske delstatene skulle få føderale midler til motorveier. I 1975 hadde alle utenom tre stater innført slike påbud. Da denne klausulen ble opphevet i 1976, begynte delstatene å oppheve disse hjelmlovene (Kleinig 1983 s 104). Det skal visstnok nå være slik at omtrent halvparten av delstatene har et hjelmpåbud, den andre halvparten har det ikke. For den liberale filosof av Feinbergs type (som kanskje er litt sosialdemokratisk), er det pinlig å motsette seg påbud om bruk av hjelm. Feinberg referer til Dworkin (1983b) som sier at det er tre muligheter åpne for den liberale tilnærmingen. Enten så kan det argumenteres for 1) at det å kjøre uten hjelm typisk sett ikke er tilstrekkelig frivillig (f.eks. at den som kjører slik mangler kunnskaper om risikoen), at det 2) kan være andre interesser som får sine rettmessige interesser skadet ved manglende hjelmbruk eller 3) at påbud om bruk av hjelm ikke er rettmessig fordi det krenker en rett til personlig suverenitet over eget liv (Feinberg 1986 s 135f). Alternativet til disse utveiene er å akseptere en rent (hard) paternalistisk begrunnelse for å påby bruk av hjelm.

For Feinberg holder ikke den første løsningen. Uansett hvor mye informasjon som blir gitt, vil det være noen som vil kjøre uten hjelm. Hva skal en så gjøre med disse? Det andre alternativet er mer lovende. Det økonomiske argumentet om at samfunnet må betale for sykehusopphold for dem som ikke bruker hjelm, holder ikke. Det problemet kan løses ved å ilegge de som ikke bruker hjelm en ekstra forsikringspremie som vilkår for å kunne kjøre uten hjelm.¹⁴ Men andre problemer som andre kan få, kan være viktige. Feinberg introduserer begrepet *psykiske kostnader*. Det kan fortsatt være hardt for andre å oppleve at motorsyklister får hjerneska-der. Disse andre kan være familie, medisinsk personell, vitner til ulykken og kanskje den eventuelle andre bilføreren som «forårsaker» ulykken. Det er for brutalt å si «– vel, hun bad om det selv – siden hun ikke brukte hjelm.» Feinberg vurderer de psykiske kostnader for andre som det sterkeste ikke-paternalistiske argumentet for påbud om bruk av hjelm. Feinberg er i tvil om dette argumentet holder. Men om det ikke holder, så får hjelmpåbudet heller ikke bli innført (s 141). Av og til synes i hvert fall begrepet psykiske kostnader å kunne bli brukt og ha betydning. Feinberg har i en egen bok (Feinberg 1985) drøftet litt mindre håndgripelig påvirkning av andre enn direkte skade på andre (som for eksempel støtende opptreden, pornografi m.v.). Her synes ikke begrepet psykiske kostnader å bli tatt opp. Begrepet dukker opp i forbindelse med et spesielt vanskelig og pinlig spørsmål. Skal virkelig den liberale politiske filosofi motsette seg påbud om bruk av motorsykelhjelmer? Det kan nok tenkes at begrepet psykiske kostnader skal kunne aksepteres innen en liberal teori. Men det er tvilsomt at de teller som en kostnad, de følelser av skyld som kan oppstå hos en bilfører som betrakter elendigheten hos motorsyklister som er forårsaket av syklistens eget rettmessige valg, nemlig det å bruke sin frihet til å kjøre uten hjelm. Feinbergs introduksjon av begrepet psykiske kostnader synes noe ad hoc. I Hansson (1997 s 64–69) er det gitt flere eksempler på mulig ad hoc-argumentasjon hos Feinberg.

Vage prinsipper?

En meteorolog som spår at det vil bli sol eller regn i morgen, og at temperaturen vil bli mellom 5 og 35 grader Celsius, kan nok gi sanne prediksjoner. Men de er så upresise at de ikke er av særlig verdi. På samme måten kan en spørre om en etisk teori er klar nok til å kunne gi god veiledning i konkrete saker. Behovet for klarhet

¹⁴ Tilsvarende kunne en eventuelt pålegge fallskjermhoppere fra Trollvegen å betale ekstra forsikringspremie for å finansiere redningsoperasjoner. Et problem kan da være at rednings-mannskapene opplever et moralsk press om å foreta redningsoperasjoner som i seg selv kan være risikofylte.

vil til en viss grad avhenge av hva en ser som de etiske utfordringene. Hvis vi anser disse som å unngå å krenke viktige menneskerettigheter, bør den etiske teorien gi klare råd. Men om vi ser på de etiske utfordringene som noe mindre klare, og vurderer det slik at flere løsninger er etisk sett akseptable, trenger ikke den etiske teorien gi så klare råd.

De sterke følelser som er involvert i Feinbergs begrunnelse for prinsippet om personlig suverenitet, antyder at avgrensingen av statsmakt er svært viktig for Feinberg. Feinberg ønsker å kunne gi et beskyttet område for individers handlinger. Innen visse grenser må den enkelte selv kunne bestemme om hun ønsker å begå «dumme» og skadelige handlinger, uten at noen skal bry seg. Som vist over, bruker Feinberg i sin argumentasjon relativt vage begreper, så som administrative kostnader (jf. eksemplet om heroinbruk) og psykiske kostnader (jf. eksemplet om påbud om hjelmbruk). Dette er begrep som kan tolkes vidt og som kan åpne for betydelige offentlige inngrep. Ved å åpne opp for å veie inn slike kostnader, synes det ikke som om Feinberg har klart å argumentere for et klart avgrenset område for individuell frihet.

Skråplanargumentasjon

For å gjenta logikken i et skråplanargument fra punkt 1.4: «1) Hvis X er tillatt, vil Y bli vanskelig å unngå. 2) Y er moralsk uakseptabelt eller på annen måte uønsket, derfor 3) X må ikke bli tillatt.» (Fra Malnes 1994 s 77, min oversettelse.) Skråplanargumentasjon kan finnes i to former. Enten kan en si at om én form for handling er akseptert, vil det ikke være noen *logiske eller teoretiske grunner* for å si nei til andre uakseptable handlinger. Eller det kan finnes en *empirisk form* for skråplanargument som sier at om en aksepterer én form for handling, vil det empirisk sett være vanskelig å stoppe andre uakseptable handlinger. En kan for eksempel hevde at om det er akseptabelt at offentlige myndigheter forsøker å teste om potensielle heroinbrukere virkelig vet hva de har tenkt å gjøre (det vil si teste for faktiske kunnskaper), kan en videre argumentere for at det logisk sett også bør være i orden at folks preferanser testes. Er de for eksempel et resultat av en undertrykkende oppdragelse, av mannssamfunnet eller av de kapitalistiske herskerforhold? For de av oss som betrakter individuell frihet som viktig må dette virke som et farlig skråplan. I den empiriske formen for skråplanargumentasjon kan en for eksempel argumentere for at om de «fanatiske ikkerøykerne» får lov til å begynne å endre lovene slik de ønsker det, vil det ikke bli noe som kan stoppe dem før all bruk av

tobakk blir forbudt og etter hvert blir det kanskje påbudt å jogge i parken i lunsjen.

På et viktig punkt i Feinbergs verk diskuterer han om det bør gjøres et skille mellom mer eller mindre viktige interesser. Bør en hevde at det kun er de viktige interessene som skal beskyttes mot inngrep? En kunne da for eksempel si at det er akseptabelt for staten å påby bruk av bilbelter og motorsykkelhjelm, fordi dette ikke er inngrep i folks viktige livsinteresser. Men staten bør ikke regulere for eksempel fallskjermhopping, da det antakelig oppfattes som en viktigere del av hoppernes liv. Feinberg vil ikke gå inn på et slikt skille. Selv om de aller fleste av dem som ikke vil bruke hjelm, gjør det ut fra komforthensyn, kan det være noen som betrakter det å kjøre uten hjelm som en essensiell del av sin livsstil og anser «helmets as hated symbols of the nitpicking prudence they emphatically reject as they take to the open road, spirit soaring, their hair blowing in the wind» (Feinberg 1986 s 93). Her synes det som om Feinberg kan akseptere små inngrep (det vil si X), men fordi små inngrep ikke kan skilles fra store inngrep (det vil si Y) – bør vi ikke tillate små inngrep (det vil si X).

Det ligger en lett forståelig frykt til grunn for skråplanargumenter. En må sette noen klare skiller, ellers så kan det gå helt galt. For Feinberg blir det et for utydelig skille å forsøke å skille mellom mer eller mindre viktige interesser. Men som vist over, har Feinberg i andre sammenhenger likevel begitt seg inn på argumentasjon som åpner opp for en betydelig skråplanfare. En begrunnelse for offentlig maktutøvelse kan være å realisere kollektive goder. Siden slike goder ikke er ekskluderbare (hvis det finnes et fyrtårn, kan alle bruke det), kan det oppfattes som rettferdig å kreve at alle skal delta i finansieringen av det (Arneson 1982). Men Feinberg går enda lenger. Med hensyn til private goder vil de personer som ikke betaler, heller ikke få nyte godt av dem. Feinberg er, når han diskuterer tvungen pensjonsparing, ganske nær til å akseptere at offentlige myndigheter kan forlange at folk skal tvinges til å betale for private goder. Som argumentert for over, kan det synes som Feinberg ikke levner mye plass til en sterk og interessant rett til personlig autonomi – det vil si at han har allerede sklidd langt nedover et farlig skråplan.

Det er helt rimelig å frykte en for paternalistisk stat. Men Feinbergs teori synes ikke å klare å sette opp effektive og logiske sperrer mot en farlig utglidning. Det kan tenkes at vi bør tillate oss å forsøke å skille mellom viktige og mindre viktige interesser, og ikke basere vårt vern mot utglidninger på å si nei til inngrep i alle typer interesser.

Enkelhet kombinert med sensitivitet i forhold til nyanser?

Feinberg har foreslått prinsipper som på en enkel måte skal avgrense legitim bruk av offentlig makt. Jeg vil argumentere for at Feinbergs prinsipper i for stor grad forenkler de hensyn som det er verdt å vurdere ved utformingen av offentlig politikk. Min vurdering er at han i sin innsats for å nå frem til rimelige konklusjoner i konkrete saker, kan kritiseres for delvis inkonsistent og ad hoc-preget argumentasjon.

Kostnadene ved ikke å gjøre et skille mellom viktige og mindre viktige interesser, kan være store. Det kan resultere i konklusjoner i enkeltsaker som vi ikke liker å akseptere (f.eks. at en ikke bør kunne påby bruk av motorsykelhjelm eller bruk av bilbelte), eller at en må ty til ad-hoc argumenter eller inkonsistent argumentasjon som reflekterer forsøk på å unngå slike konklusjoner. Min vurdering er at Feinberg til en viss grad har måttet ty til ad hoc-argumentasjon (jf. over).

Bakgrunnen for Feinbergs motstand mot å skille mellom viktige og mindre viktige interesser er frykten for et farlig skråplan. For mange offentlige reguleringer og inngrep kan bli iverksatt. Men Feinbergs teori gir ikke noe klart bolverk mot faren for å miste et beskyttet område for individuelle valg. Som jeg har argumentert for, er også hans teori vag og åpen for skråplanutglidninger.

Denne drøftingen av Feinbergs teori tilsier i seg selv at en bør mer eksplisitt vurdere å skille mellom viktige og mindre viktige interesser. Men det finnes også andre mer generelle grunner for at en bør gjøre dette skillet. Disse tas nærmere opp under punkt 2.4.

2.4 En alternativ tilnærming

Det vanligste synet innen moderne politisk filosofi med hensyn til å sette grenser for legitim offentlig maktutøvelse er den liberale rettighetsstiltilnærmingen som jeg har drøftet over. Denne tilnærming overser eller utelukker med overlegg mange viktige etiske hensyn som en i utgangspunktet kunne tro ville være verdt å vurdere ved utformingen av offentlig politikk med det formål å hindre skade for den enkelte.

Tre spesielle hensyn er sett bort fra i Feinbergs tilnærming:

- a) Å gjøre et skille mellom viktige og mindre viktige interesser.
- b) Å akseptere at statsmakt kan brukes til kollektiv selvpaternalisme.
- c) Å akseptere variasjon i politikkutforming mellom samfunn.

Motivasjonen for å ikke ta disse hensyn er, slik jeg ser det, i stor grad frykten for at et flertall kan undertrykke et mindretall og representere en trussel mot personlig autonomi. I det følgende vil jeg drøfte relevansen av disse tre hensynene. Vil en vurdering av disse bidra til en bedre debatt om grensene for offentlige inngrep, samtidig som det ikke i for stor grad åpner opp for mange offentlige anslag mot individuell frihet?

Viktige og mindre viktige interesser

Jeg vil argumentere for at det å skille mellom viktige og mindre viktige interesser er *nødvendig, mulig* og at det *ikke trenger å være farlig*.

Som nevnt kan Feinberg tenke seg å vektlegge psykiske kostnader for andre. Dette må avveies mot de interesser som står på spill for motorsyklisten. Består interessen bare i «mere convenience?, komfort?, a sense of freedom?, romantic symbolism?, [or] adventurous life style?» (Feinberg 1986 s 141). Også generelt når Feinberg drøfter skade for andre mennesker anbefaler han å vurdere alvorligheten og størrelsen på skaden. Her er det altså eksplisitt nødvendig også for Feinberg å skille mellom viktige og mindre viktige interesser. Det er altså svært vanskelig å komme utenom slike vurderinger ved utformingen av offentlig politikk.

Å skille mellom en viktig og en mindre viktig interesse i en aktivitet kan ses på som like teoretisk vanskelig som å foreta interpersonlige sammenlikninger av nytte. Hvis vi ser bort fra en eventuell forskjell mellom interesse og nytte, og at vi her vurderer interessene til forskjellige personer, vil det være samme problemet. Nobelprisvinneren i økonomi, John C. Harsanyi, har gitt et sterkt forsvar for slike sammenlikninger:

«A willingness to make interpersonal comparisons is no more than an admission that other people are just as real as we are, that they share a common humanity with us, and that they have the same basic capacity for satisfaction and for dissatisfaction, in spite of the undeniable individual differences that exist between us in specific details.» (Harsanyi 1982 s 52)

Ved utforming av politikk er det nødvendig å gjøre slike sammenlikninger. Ved å gi prioritet til eldre (ved eldresatsing eller økning av minstepensjon) eller ved prioritering av småbarnsfamilier (f.eks. ved innføring av kontantstøtte), vil vi implisitt måtte gjøre en eller annen form for sammenlikning.

Jeg vil forsøke å overbevise leserne om at det er mulig å kunne si at én interesse er mer viktig enn en annen interesse. La meg gi noen eksempler. Få vil antakelig anse som en viktig interesse å kunne spise kjøtt som er kunstig farget rødt. Hvis et flertall ut fra helsehensyn bestemmer seg for å forby kunstige fargestoffer i kjøtt, bør et forhold kunne være akseptabelt. Det kan bli vurdert som verre om et flertall fullstendig ødelegger utfoldelsesmulighetene for en overbevist livsnyter som vil leve et kort og usunt liv. Å gripe inn i folks religiøse oppfatninger og levemåter (som ofte er dyptfølte interesser) vil antakelig bli vurdert som et enda større overgrep. For eksempel kan en vurdere det å forby rituelle slaktemetoder ut fra sanitære hensyn som et uakseptabelt inngrep i en alvorlig interesse. Slike vurderinger kan være kontroversielle.¹⁵ Jeg vil ikke i detalj forsøke å forsvare dem. Poenget er bare å vise at en vurdering av interessers viktighet bør være mulig i den generelle politiske debatten i et samfunn. Hvorvidt det å være villig til å gjøre slike vurderinger er farlig, avhenger av hvilke prosedyrer som følges. Jeg drøfter slike i kapittel 4.

La meg tilføye et generelt poeng. John Rawls har i en kort drøfting av paternalisme i sitt hovedverk *A Theory of Justice*¹⁶ argumentert for at inngrep for å beskytte folk mot deres egen dumme og ufornuftige opptreden bør bli styrt av «[t]he individuals own settled preferences and interests as far as they are not irrational» (Rawls 1972 s 249). John Kleinig har et tilsvarende argument. Målet er å sikre de stabile og sentrale interessene for hvert individ og ikke påtvinge noen andres standarder. Dette kan kanskje være greit blant mennesker (f.eks. venner) som kjenner

¹⁵ Donald H. Regan er tilbøyelig til å mene at det ikke ville krenke noens rettigheter og at det antakelig ville være en god ide å forby bruk av sigaretter. I tillegg til andre argumenter (for eksempel manglende kunnskap om effekter), synes det for Regan som om « the expected loss of freedom caused by smoking (taking into account both the magnitude of the various possible losses and their probability) is greater than the loss imposed directly by the prohibition on smoking» (Regan 1983 s 118). Men han vil ikke forby all risikabel aktivitet. Fjellklatring bør være tillatt fordi den, sammenliknet med røyking, gir mer glede, er mer tett knyttet opp til personens identitet og er, ifølge Regan, i bunn og grunn en mer verdifull aktivitet (ibid. s 120). Douglas N. Husak har gitt et moralfilosofisk forsvar for bruk av narkotika. Siden mange brukere av narkotika oppfatter bruken som en viktig del av deres liv, sammenliknet for eksempel med bruk av bilbelte, er det ifølge Husak helt konsistent å mene at bruk av narkotika bør være tillatt i et samfunn selv om det ikke er tillatt å kjøre uten bilbelte (Husak 1992 s 98).

¹⁶ Mens samfunnsforskere for 20 år siden i forhold til ethvert spørsmål måtte referere til og drøfte Marx's syn på spørsmålet (selv om ikke Marx hadde særlig mye å si), «må» enhver drøfting av spørsmål innen moderne normativ politisk filosofi nå inneholde en redegjørelse for John Rawls syn.

hverandre godt. Men det er ikke tilsvarende enkelt å basere offentlige reguleringer på verdien til hvert enkelt individ. I en diskusjon om påbud av bruk av motorsykkelhjelm og bilbelte antar Kleinig (for argumentets skyld) at de fleste av dem som ikke bruker disse sikkerhetsforanstaltningene gjør dette av «marginale» årsaker, – for eksempel av latskap eller glemsomhet. Det kan gjøres unntak av visse spesielle grunner (f.eks. at sikker i England har tillatelse til å kjøre uten hjelm). Men Kleinig fortsetter: «Laws need to be clear, predictable in their applications, and enforceable, and these requirements may lead to fewer exceptions ...» enn hans argument om viktige og mer marginale begrunnelser ellers ville tilsi (Kleinig 1983 s 89). I ganske stor grad må offentlige reguleringer være basert på generelle vurderinger av hva som er viktige og hva som er mindre viktige interesser i folks liv. Å ta fullt ut hensyn til alle personers mer eller mindre spesielle livsoppfatninger, er over evne for et generelt offentlig reguleringsystem.

Kollektiv selvbinding

Det kan være to former for kollektiv selvbinding. Offentlig makt kan brukes til å løse *intrapersonlige konflikter* (mellom det som kan kalles et langtidspanleggende selv og et mer kortsynt selv) og *strategiske interpersonlige konflikter* (f.eks. å løse et såkalt fangens dilemma). Her vil jeg drøfte intrapersonlige konflikter, mens interpersonlige konflikter drøftes i neste kapittel i forbindelse med spørsmålet om regulering av atferd som skader andre.

Den meste berømte historien om en intrapersonlig konflikt som blir løst ved individuell selvbinding, er historien om Odyssevs. Han skulle seile forbi tilholdsstedet til Sirenene, som var berømt for sin fortryllende sang. Mange sjømenn hadde forlist ved de forræderiske klippene til Sirenene, lurt av deres beroligende sang. Odyssevs hadde fått det råd at om han ville høre Sirenenes sang, måtte han putte voks i ørene til sine sjøfolk og få dem til å binde ham til masta. Om så Odyssevs bad sjøfolkene om å sette ham fri, skulle de binde ham enda hardere. Sjømennene skulle altså instrueres til å ignorere alle senere beskjeder fra sin kaptein, og fastholde den første instruksjonen de hadde fått.

Den amerikanske økonomen Thomas Schelling har diskutert det typisk menneskelige fenomen at det enkelte individ har forskjellige oppfatninger om hva det ønsker å gjøre. «Folk opptrer av og til som om de har to selv, et som ønsker rene lunger og et langt liv og et annet som elsker tobakk, eller et som ønsker seg en

slank kropp og et annet som ønsker dessert.» (Schelling 1984a s 58, min oversettelse).¹⁷

Schelling beskriver konflikten mellom selvene på den følgende måte:

«[I]t [...] is an act or decision that a person takes decisively at some particular point in time, about which the person's preference differ at the time of action from what they were earlier, when the prospect was contemplated but the decision was still in the future. If the person could make the final decision about the action at the earlier time, precluding a later change of mind, he would make a different choice from what he knows will be his choice on the later occasion.» (Schelling 1984b s 84)

Det kan være forskjellige former for forsøk på å kontrollere ens valg på ett tidspunkt mot senere impulser til å revidere dette valget. Ainslie & Haslam (1992 ss 180–185) diskuterer fire forskjellige former for kontrolltiltak. 1) En kan forsøke å sette opp personlige regler (f.eks. aldri røre alkohol på hverdager), 2) en kan forsøke å kontrollere ens oppmerksomhet, 3) forsøke å kontrollere ens følelser, eller 4) forsøke å få omverdenen til å hjelpe en. En kan for eksempel be en venn om hjelp hvis en er i ferd med å gjøre noe som en tidligere hadde bestemt seg for ikke å gjøre – for eksempel å starte å røyke igjen. Offentlige reguleringer kan være et ledd i en slik hjelp fra omverdenen.

For venner og eventuelt offentlige myndigheter kan det være spørsmål om hvilket selv som skal støttes. Et mulig svar kunne være å si at det selv som en ønsker å støtte, er det selv som betrakter alle deler av ens liv som like viktig og som ikke neddiskonterer verdien av fremtiden for mye. Men å la det langtidsplanleggende selv alltid regjere, kan føre til et ganske regelbundet liv. Det rasjonelle selv kan imidlertid kanskje selv innse dette og ikke ønske at ens impulsive selv alltid blir stoppet av venner og myndigheter.

Schelling ser

« ... a gap in our legal institutions. The law has grasped the paradox that freedom should include the freedom to enter into enforceable contracts; it

¹⁷ Det kan brukes forskjellig terminologi for å beskrive denne konflikten. En måte å si det på kan være å skille mellom førsteordens preferanser og annenordens preferanser. Førsteordens preferanser er ens direkte preferanser om alternativer, mens annenordens preferanser er de preferanser en har om sine egne preferanser. En kan ha et direkte ønske om å røyke samtidig som en kan ønske at en ikke hadde dette ønsket (for eksempel ønsket at en ikke var så nikotinavhengig at en ønsket å røyke).

seems to overlook the need that people often have and perhaps the right that they should have, to constrain their own behavior for their own good.» (Schelling 1984b s 103)

Det er ikke mulig å inngå legalt bindende kontrakter med seg selv – for eksempel knyttet til alkohol, trim eller annet. Schelling er mest opptatt av muligheten for at hver enkelt skal kunne bruke lovgivning for å binde seg selv individuelt, og berører bare i forbifarten muligheten for at et samfunn sammen legger restriksjoner på muligheten for visse former for atferd, det vil si i form av *kollektiv selvpatalisme*. Han stiller spørsmålet uten å svare på det: «May a majority of the voting population ban dessert in the dining room, or outlaw cigarettes throughout the nation, not to keep others from eating or smoking, but to discipline themselves?» (ibid. s 87)

Ren individuell selvpatalisme – for eksempel at hver person bærer et tegn som viser om vedkommende har ilagt seg selv begrensninger med hensyn til alkoholbruk og som en kjøpmann eller bartender må sjekke før salg foretas – vil ofte være upraktisk. Siden også hensynet til at overdreven alkoholbruk kan påføre andre skade trekker i retning av å legge begrensninger på salg, kan kanskje kollektive salgsbegrensende tiltak være mest fornuftig.

Offentlige tiltak kan på flere måter ta sikte på å styrke det langtidsplanleggende selv. De kan forsøke å styrke dette selvet på bekostning av det kortsynte selvet. I tillegg kan de forsøke å påvirke preferansene til de forskjellige selvene, for eksempel ved informasjonstiltak for å svekke for eksempel narkotikabrukens tiltrekningskraft. Eller offentlig politikk kan legges opp i tråd med preferansene til det planleggende selvet og gjøre det fysisk vanskeligere å leve ut sine kortsynte preferanser. Er dette legitim bruk av statsmakt?

For å vurdere dette, kan det være fruktbart å vurdere hvordan dette perspektivet kan kaste lys over en del offentlig politikk.

En type politikk som i stor grad er felles i de fleste land, er ordningen med reseptplikt for medisiner. En kunne tenke seg at legene kun opptrådte som rådgivere med hensyn til medisinbruk og ikke faktisk måtte godkjenne bruk av et stort utvalg av medisiner. Når denne politikken ikke møter særlig motstand i moderne vestlige land, kan dette ha bakgrunn i et ønske om å beskytte andre enn seg selv. Men det kan tenkes at det også uttrykker et ønske om å beskytte seg selv mot farlige medisiner. En undersøkelse i fire europeiske land (England, Frankrike, Tyskland og Norge) viser en stor skepsis blant kvinner til å oppheve reseptplikten for

p-piller (Martin Hamblin Research 95 X 096 1995). Sekstisju prosent reagerte negativt på et slik forslag. Det ble lagt vekt på betydningen av medisinske undersøkelser ved bruk av p-piller, og kvinnene var bekymret for at besøksfrekvensen til allmennlegen ville gå ned hvis besøk ikke var nødvendig for å få resept. Selv om reseptplikten ble opphevet, ville kvinnene fortsatt kunne oppsøke sin lege for å få nødvendig veiledning. Men det direkte behovet for legebesøk blir mindre. Førtisju prosent av dagens brukere antydte at de ville besøke sin lege mindre hyppig hvis reseptplikten ble opphevet. En mulig tolkning er at mange kvinner uttrykker et behov for et ytre trykk (en reseptplikt) for å opprettholde en legekontakt som de selv oppfatter som ønskelig.¹⁸

I tillegg til det lys et slik perspektiv kan kaste over et spesielt politikkområde (reseptplikt) kan det også belyse hvordan vi ser på vårt demokratiske system. Demokratier synes å ha som ideal at det er det reflekterte selvet som skal stemme – og stemmegivningen bør ikke være et resultat av en stemningsbølge. Det er det beste i en som skal stemme – og politikken skal fremdyrke det beste i en. Politisk regulering for å sikre kollektiv selvpaternalisme er et eksempel på en mer omfattende form for offentlig politikk som ser bort fra folks faktiske preferanser. Amerikaneren Cass Sunstein har i en rekke arbeider (1986, 1990, 1991) utforsket denne begrunnelsen for offentlig politikk.¹⁹ Vi kan dele slik politikk inn i fire kategorier:

1) Preferanser for mål og verdier

Folk kan ha visse preferanser som konsumenter (førsteordens preferanser) om gategatekjøkkenmat, «mindreverdig kultur» og om det å bruke opp alle pengene i stedet for å spare dem. Men de kan på samme tid ha preferanser om sine preferanser (annenordens preferanser). En skulle gjerne ha spist sunnere, likt å gå i operaen og satt av penger til alderdommen. I en politisk sammenheng kan en derfor for

¹⁸ Det sies i i konklusjonen i rapporten at «Women [...] valued the regular medical checks which they receive from their GP relating to oral contraceptives and were concerned that the number/frequency of these would decline if they did not have to visit their GP for a prescription.» (Martin Hamblin Research 95X 096 s 9) Men rapporten inneholder ikke direkte tall som viser sammenheng mellom egen motstand mot reseptfrihet og egen fremtidig bruk av lege hvis ikke resept vil bli krevd. Det kan tenkes at en hovedbegrunnelse for mange er å beskytte andre enn seg selv – dvs vanlig paternalisme.

¹⁹ Sunstein bruker et skille mellom førsteordens og annenordens preferanser – og ikke mellom ulike selv. Jeg kan ikke se at det er en annen enn terminologisk ulikhet mellom disse forskjellige begrepsparene.

eksempel gå inn for nytt operabygg og ha ønske om en obligatorisk aldersforsikring.

2) Tiltak for å motvirke preferanser som er skapt av begrensede muligheter og urettferdige bakgrunnsforhold

Det kan av og til være slik at de samfunnsforhold og lover vi normativt vil evaluere, i seg selv har bidratt til at folk foretrekker dem. De har tilpasset seg dem. Et eksempel på en slik tilpassing finner vi i Æsops fabel om reven og rognebærene. Fordi reven ikke fikk tak i rognebærene, ville han ikke ha dem. «Høyt henger de og sure er de!» Kvinnediskriminerende lover kan ikke bli rettferdiggjort bare fordi kvinner selv eventuelt har vennet seg til å akseptere dem, på grunn av samfunnets urettferdige maktforhold. Noen former for likestillingspolitikk kan ses på som bestemte forsøk på endre eksisterende tradisjonelle preferanser.²⁰

3) Tiltak for å bøte på intrapersonlig avmakt

En begrunnelse for offentlige inngrep kan være at preferanser ikke trenger å være statiske, men kan endres, slik at velferd og autonomi på sikt kan økes. Korttidskostnadene forbundet med å starte eller å stoppe en aktivitet kan bli overvurdert i forhold til langtidsgevinstene, slik at tiltak som på sikt vil være fornuftige, ikke blir gjennomført. Det vanligste eksemplet er avhengighetstilstander (f.eks. til tobakk eller narkotika). Offentlig politikk kan utformes for å tilby hjelp i slike situasjoner, ved behandlingsopplegg eller røykesluttkurs.

4) Tiltak for å bøte på preferanser som er basert på mangel på informasjon m.v.

Preferanser kan være basert på utilstrekkelig eller irrasjonell håndtering av informasjon. For eksempel kan folk undervurdere farene som er til stede ved for eksempel å kjøre uten sikkerhetsbelte. Å rette på denne svikten kan være kostbart, slik at det kan anses best for samfunnet bare å påby bruk av sikkerhetsbelte uten å forsøke å bruke informasjons- og overbevisningsveien.

Sunstein har generelt forsvart en omfattende bruk av offentlig myndighet slik:

²⁰ Et mulig eksempel kan være å forbeholde en viss del av fødselspermisjonstiden for mannen. Hvis ikke mannen tar ut fedrekvoten på 4 uker, mistes denne permisjonstiden. (For en oversikt over utviklingen siden innføringen i 1993, se Brandt, Jensberg 1998 s 33ff.) Etter hvert vil en kunne forvente at preferansene endres, slik at menn vil fortsette å ta ut en del av permisjonstiden uten at det er bindinger knyttet til foreldreparets samlede uttak.

«A general regime of deliberate preference-shaping through governmental control of desires and beliefs is of course a central characteristic of totalitarian regimes. No one should deny that such a regime would be intolerable. But it would be most peculiar to take that point as a reason to deprive citizens in an electoral democracy of the power to implement collective aspirations through law, or to counteract, by providing information and opportunities, preferences and beliefs that have adapted to an unjust or otherwise objectionable status quo.» (Sunstein 1990 s 47)

Jonathan Schonsheck (1991) har kraftig kritisert Sunsteins synspunkter. Som han korrekt påpeker vil det være noen som ikke ønsker tiltak. Det kan dermed bli et flertall som overkjører er mindretall. Og begrunnelsen er ikke å beskytte andre mot skade (som altså er den tradisjonelle liberale begrunnelsen for offentlige inngrep), men å unngå at flertallet i for stor grad blir offer for sin egen viljesvakhet. For Schoncheck er dette et brudd på Kants maksim om at ingen skal bli behandlet bare som midler, men betraktes som mål i seg selv (ibid. s 43). Dette er åpenbart det springende punktet i vurderingen av om en skal bruke politisk makt til å støtte det langtidsplanleggende selvet – det vil si å bidra til å styrke annenordens preferanser. Det vil kunne være et mindretall som ikke er enig i en slik bruk av politisk makt. Men Schonshecks bruk av Kant virker noe for sterk. Det er et normalt trekk ved demokratier at en i praksis blir tvunget til å støtte tiltak en kan være dyptfølt motstander av. Abortmotstandere må betale skatt til gjennomføring av abortloven, og pasifister tvinges til å betale skatt til det norske forsvaret.

Er det egentlig noen etisk relevant forskjell mellom det offer et mindretall blir pålagt i ordinær skattesammenheng, og det offer et mindretall kan bli pålagt når et flertall iverksetter reguleringer av omsettingen av alkohol eller lar det være reseptplikt på visse medisiner? Jeg oppfatter dette som å bli brukt som et middel i en ganske svak forstand. Hvis en motsetter seg slik bruk av statsmakt, ender en opp med et ganske ekstremt libertariansk samfunn. Det kan være rasjonelt for den enkelte i et demokrati å foretrekke å tilhøre et mindretall i noen selvbindingsaker, mot å kunne komme i flertall i andre saker (jf. Dworkin 1983 b s 110).

Det er klart at argumentet om at statlig makt skal brukes til å endre eksisterende preferanser og bidra til at den enkelte blir beskyttet mot seg selv, kan brukes til å begrunne svært omfattende offentlige inngrep. Jeg vil likevel argumentere for at dette er et mulig hensyn som legitimt kan ligge til grunn for offentlig politikk. Hvor tungtveiende det i seg selv bør være, bør nøye vurderes. Det kan vel

vanskelig forsvarers å tilsette fluor i drikkevannet så lenge et flertall kan få tak i en enkel erstatning (fluortannkrem), og et mindretall sterkt oppfatter fluor som giftig.²¹ Men mange beskyttelsestiltak, for eksempel restriksjoner på alkoholomsetning, vil også bidra til å redusere skade for andre – og ikke bare være en beskyttelse mot den skade den enkelte kan påføre seg selv. Selvbeskyttelsesmotivet kan dermed sammen med hensynet til å redusere skade for andre begrunne en del offentlige tiltak.

Generelt oppfatter jeg Sunsteins perspektiv på offentlig politikk som meget spennende. I hvilken grad bør vi som et demokratisk fellesskap bruke politisk makt til å utvikle oss selv som mennesker? Bør vi bruke fellesskapets ressurser til å dyrke frem det beste i fellesskapet? Det langtidsplanleggende selvet kan tenkes å ønske å delegere en slik myndighet til det politiske fellesskapet.

Forskjellig politikkutforming i forskjellige land

Kommunitære politiske filosofer har gjerne som utgangspunkt at hvert samfunn har sin spesielle sosiale mening, og at det er meningsløst å søke etter gjeldende anbefalinger, som skal gjelde alle samfunn. I stedet bør en ta utgangspunkt i de spesielle institusjonene i hvert enkelt samfunn (se f.eks. Walzer 1983). På slutten av sitt firebindsverk diskuterer Feinberg om hans liberale prinsipper bør gjelde for alle land i verden. Feinberg forsvarer en universell liberalisme.

«My conclusion is that if there is personal sovereignty anywhere, then it exists everywhere, in traditional societies as well as in modern pluralistic ones. Liberalism has long been associated with tolerance and caution, but about this point it must be brave enough to be dogmatic.» (Feinberg 1988, s 38)

²¹ I en dom fra Gjøvik byrett i 1959 ble Gjøvik kommune nektet å tilsette fluor til byens drikkevann. Begrunnelsen var at dette tiltaket var et inngrep i den personlige frihet som krevde særlig lovhjemmel. En ekspertutredning anbefalte i 1968 fra et helsemessig synspunkt at det burde gis adgang for landets kommuner til slik tilsetning, men dette gjøres fortsatt ikke i Norge (Innstilling av 4. oktober 1968).

EU har introdusert forbud mot salg av en bestemt type snus som er meget populær i Sverige og til en viss grad i Norge også. Ved forhandlingene om medlemskap fikk landene unntak fra dette forbudet. Det kan være rimelig at et stort flertall i tradisjonelle EU-land vil beskytte seg mot introduksjon av denne ganske spesielle svenske/norske vanen. Men siden et ganske stort mindretall bruker snus i Sverige (ti prosent) kan det være rimelig at det ble gjort unntak for Sverige. (Se f.eks. Aftenposten 12. mars 1992, Dagens nyheter 5. juni 1991 og St.meld nr 40 1993–1994 s 115.)

Feinberg argumenter mot en toleranse som aksepterer at en i enkelte land påtvinger alle religiøse diettregler eller daglig offentlig bønn. Denne argumentasjonen kan nok være overbevisende nok. Basale menneskerettigheter (så som livssynsfrihet) bør gjelde alle mennesker i alle samfunn. Men spørsmålet er om Feinbergs syn på retten til personlig suverenitet skal være en del av en transkulturell rettighet? Skal alle paternalistiske lover vurderes som et brudd på universelle menneskerettigheter?

Feinbergs syn på personlig suverenitet er basert på en moralsk indignasjon uttrykt som at «hva jeg gjør med *mitt eget liv* har ingen noe med» (se over, under punkt 2.2). Det synes rimelig å anta at slike følelser er sterke og utbredte i USA. Men det er ikke like sikkert at disse følelsene er like utbredte i andre land. Kan det ikke tenkes at en i andre kulturer i større grad ser seg selv som en del av en helhet, og at en kan vise større vilje til å innordne seg fellesskapets interesser og oppfatninger om fornuftig livsstil?

Jeg vil i det følgende argumentere for at det kan være legitimt å ha forskjellig utforming av «skadebegrensende politikk» i forskjellige land. Ut fra den forskjell i syn på de risiki det er verdt å ta i livet, kan slik forskjeller forsvares. Jeg vil forsvare to synspunkter;

- 1) Det er individuelt forskjellige mulige rasjonelle holdninger til risiko.
- 2) Disse forskjellene kan begrunne forskjeller i offentlig politikk.

1) Forskjellige rasjonelle holdninger til risiko: Intuitivt kan vi betrakte en person som elsker raske biler og fjellklatring som en risikotaker, og en person som unngår slike aktiviteter som risikounnvikende. Vi kan si at en risikotaker handler slik at hennes sjanse for skade eller død er høyere enn for risikounnvikeren. Viljen til å ta risikoer kan komme av to grunner: 1) Risikotakeren kan oppfatte verdien av farlige opplevelser som høy, og 2) hun kan oppfatte farene i situasjonene som lave. Jeg vil her se bort fra den andre muligheten for å begrunne en risikofylt atferd. Kan det være rasjonelt å ha ulike oppfatninger og avveininger av forholdet mellom sikkerhet og det å ta sjanser? Ingen vil vel argumentere mot at det kan være rasjonelt å *ikke* ta sjanser. Det mest aktuelle spørsmålet er om det kan være rasjonelt å ta sjanser som øker risikoen for skader og død.

Om en person kan sies å handle rasjonelt, vil kunne avhenge av hva slags rasjonalitetsbegrep som legges til grunn. Jon Elster har forsøkt å utvikle et «bredt» rasjonalitetsbegrep. Til forskjell fra et «tynt» begrep der det eneste kravet er

konsistens, og forskjellig fra et fullt utviklet begrep om det «gode og sanne», er det behov for noe imellom (Elster 1983 s 15). Et krav til bred rasjonalitet kan være autonome preferanser (i tillegg til reflektert virkelighetsoppfatning og konsistente preferanser, se Hovi, Rasch 1993 s 24). Ved en videre utvikling av Elsters krav kan følgende tre krav stilles til autonome preferanser:

- a) De er dannet på en autonom måte.
- b) Annenordens preferanser er mer autonome enn førsteordens preferanser.
- c) Preferanser med lav tidsdiskontering er mer autonome enn preferanser som vektlegger nåtiden svært mye høyere enn fremtiden.

Det første kravet refererer til at preferanser for eksempel kan være dannet som en tilpasning til de eksisterende muligheter (f.eks. en reven og rognebærene-effekt). Det tredje kravet kan være problematisk for de fleste økonomer som vil betrakte en tidspreferanse som en hvilken som helst preferanse – og ikke spesielt irrasjonell. Disse kravene vil være omdiskuterte hver for seg. Mange vil mene at kravene er for strenge. Men min hensikt er å vurdere om det å være risikotaker kan sies å være rasjonelt. Jo strengere krav jeg setter til rasjonalitet her, dess færre vil kunne sies å være rasjonelle. Desto vanskeligere blir oppgaven min.

Kan en så si at preferanser for risikofylt atferd kan tilfredsstillende til autonome preferansedannelse? Det har blitt fremhevet av «risikofilosofen» Gunnar Breivik at risikosport, herunder for eksempel fjellklatring, kan gi en glede knyttet til å kunne mestre stor fart, stor høyde, loddrette vegger og brusende elver. Og opplevelsen forhøyes ved å kunne mestre seg selv, sin egen angst og sine egne reaksjoner (Breivik 1989 s 23). Andre uttrykk som er blitt brukt for å beskrive motivasjonen bak risikosport, er mystisk forening med naturen, kompleks mestring og manifestasjon av kontroll over livet og døden (ibid. s 24).²² Hvis vi går gjennom de forskjellige kravene til rasjonelle preferanser, er det ikke grunn til å betvile at kravene er oppfylt. Det kan neppe hevdes at ikke preferansene kan være dannet på en autonom måte. De trenger ikke å være en tilpasning til de eksisterende muligheter. Det er heller ikke grunn til å tro at klatreres annenordens preferanser ikke samstemmer med førsteordens preferanser om å klatre. Det mest

²² Marvin Zuckerman bruker termen «High Sensation Seekers» for å beskrive de som søker mye stimuli i form av risiki, reiser, nye omgivelser m.v. Disse personene blir gjerne flyvere, politi eller brannmenn og er tilbøyelige til å bruke mer alkohol og narkotika. Ut fra denne teorien kan risikotakingen være genetisk betinget. (Se Breivik 1989 s 25)

problematiske kriteriet er kravet om å ikke verdsette nåtiden for høyt i forhold til fremtiden. Fjellklatring kan bryte dette kravet – men det trenger ikke å gjøre det. Risikotakere kan snakke om det «kjedelige» ved velferdsstaten, hvor en blir tatt hånd om fra vugge til grav. Klatring kan gi en person en mulighet til en ultimatt opplevelse – en «topp» som kan gi livet i sin alminnelighet høyere verdi. Klatring trenger dermed ikke være et eksempel på å verdsette nåtiden for høyt i forhold til fremtiden.

Det synes på denne bakgrunn som om det kan være risikable aktiviteter som klart tilfredsstillende de strenge kravene til rasjonalitet. Men ikke alle risikofylte aktiviteter vil gjøre det. Røyking *kan* være et eksempel på det motsatte. Røykere vil ofte undervurdere farene ved egen røyking. Preferansene kan ofte være dannet som et resultat av et konformitetspress i et ungdomsmiljø, og en nikotinavhengighet kan oppstå før ungdommen er voksen og eventuelt kunne ta et autonomt valg om å begynne å røyke. Et stort flertall av røykere skal ha forsøkt å slutte, men ikke klart det (Goodin 1989 s 27). Det kan tolkes som om personers annenordens preferanser om å slutte å røyke, ikke har klart å overvinne personers førsteordens preferanse om å fortsette å røyke. Og røyking vil som oftest uttrykke en preferanse for nåtid fremfor fremtid.

Jeg vil konkludere med at det innen visse grenser kan klart være rasjonelt å ha forskjellige holdninger til risikofylt aktivitet.

2) *Forskjeller i lands politikk*: Forskjellige land har forskjellig politikk i forhold til de risiki som folk kan eksponeres for. Disse forskjellene kan avspeile de forskjellige holdninger til risiko (som altså alle kan være rasjonelle) som kan finnes i de forskjellige land. Det kan være at risikotakere kan være nødvendig for å bringe næringsliv og vitenskap fremover, mens risikounnvikende personer trengs for å holde noe tilbake i forhold til potensielle risikoprojekter. Det kan også tenkes at det kan være optimalt med ulik blanding av holdninger til risiki i de forskjellige land. Gitt at det kan være rasjonelt med ulike holdninger til risiko og at den rette balansen kan variere mellom land; kan vi fra dette slutte at det er etisk akseptabelt med forskjellig politikkutforming i forskjellige land? Jeg vil hevde at det i hvert fall delvis er tilfelle. Med slike forskjeller i utforming av politikk som reflekterer forskjeller i befolkningens holdninger til risiko, vil autonome preferanser kunne bli tilfredsstillende i størst mulig grad.

Jeg vil imidlertid trekke frem et hensyn som likevel kan sette grenser for akseptable forskjeller. Det kan nemlig være rettferdighetsgrunner som kan tale mot en politikk som i stor grad tillater at folk eksponeres for risiko.

Barn kan oppleve ulykker eller en tidlig død på grunn av den risikovilje som er akseptert i samfunnet. Men de kan ikke selv velge risikonivå. I en sammenlikning av ulykkesdødsfall i Norge og Sverige i perioden 1986–1988, var antallet dødsfall per 100 000 barn under 15 år per år 6,3 i Sverige og 8,6 i Norge (Guldvog 1992 m.fl. s 140f). Det utgjør en forskjell i antall dødsfall på om lag 20 barn i Norge sammenliknet med Sverige. Denne markerte forskjellen har vært der i hele etterkrigstiden. Guldvog m.fl. forsøker å forklare dette blant annet med at naturen i Norge kan utsette barn for flere farer. I flere tiår har også Sverige systematisk arbeidet med ulykkesforebyggende tiltak. Og det kan være forskjeller i holdninger til risiko. Idealet i Norge synes å være læring ved prøving og feiling. Filosofen Arne Næss har uttrykt det slik: «Barn trenger risikotaking, spenning, utfoldelse, utfordring, mestring osv. Oppdragelsen må tilpasses dette, ellers mister barna vesentlige ting her i livet.» (Sitert fra Guldvog 1992 s 145)

Kan vi si at det er akseptabelt at det er slike markerte forskjeller i antallet ulykkesdødsfall, og at det skyldes helt rasjonelle forskjeller i holdninger til risiko? Argumentasjon for å akseptere slike forskjeller kan deles i tre: a) Vi kan si at en viss mulighet til å oppleve risikable situasjoner (f.eks. ved å ha høye fartsgrenser) er nødvendig for at noen voksne skal kunne ha denne muligheten til å oppleve farer. Som en beklagelig sideeffekt kan dette også øke faren for at barn utsettes for ulykker. b) En kan si (inspirert av Næss) at uten muligheten for å oppleve farer, mister barn noe essensielt i livet. c) For å kunne ha muligheten til å velge farer som voksen, må en også som barn ha hatt denne muligheten. De mest overbevisende av disse argumentene synes å være b) og c). Men mot argument b) kan en spørre om barn egentlig mister mye ved å bli beskyttet mot farer. Guldvog m.fl. refererer til forskning som viser de begrensede mulighetene barn har til å håndtere en trafikk-situasjon. De spør om «den frihet til risiko noen påberoper seg på vegne av sine barn delvis er en falsk frihet, og om svenskenes takling av problemet svarer bedre til barns evne til mestring» (ibid. s 148). Det kan imidlertid argumenteres for at selv om barn ikke vinner mye på å oppleve farer i trafikk, kan det være bra at barn får oppleve visse utfordringer knyttet til mestring av naturen (klatring, svømming, kulde og sult ved friluftsliv).

Jeg er tilbøyelig til å konkludere med at hensynet til barns sikkerhet tilsier at det bør settes visse grenser for akseptabelt risikonivå i et samfunn. Vi kan forsøke å skille mellom voksnes og barns miljø og mulighet til å oppleve risiko. Men det er antakelig ikke fullt ut mulig. Det fysiske miljøet vil i stor grad måtte være det

samme for alle. I tillegg vil voksne/foreldre i stor grad fungere som rollemodeller for barn, jamfør diskusjonen nedenfor, under punkt 3.3.

Nivå på «risikopolitikk» atskiller seg i stor grad fra en politikktutforming med hensyn til fordeling av helsetjenester. Begrensninger i helsetjenestetilbud vil i stor grad ramme den fattigste delen av befolkningen, da personer med høyere inntekt vil kunne få tilgang til sitt eget private helsetjenestesystem. Utformingen av risikopolitikken vil i større grad gjelde både for fattige og rike. Alle opplever påbud om bruk av hjelm og fartsgrenser. Denne forskjellen tilsier at det med hensyn til helsetjenestepolitikk i større grad kan utformes systemer som på urettferdig vis forskjellsbehandler folk ut fra inntekt. Det kan tilsi større etiske krav til likhet i utformingen av helsetjenester. Det kan på den annen side derfor aksepteres større forskjeller med hensyn til utformingen av «risikopolitikk». Men situasjonen for barn tilsier likevel at visse begrensninger legges på ellers akseptabel risiko.

Som vist over, vil utformingen av et lands politikk knyttet til risiko ikke bare være et spørsmål om større eller mindre grad av paternalisme. Det vil også være et spørsmål om å avveie interesser mot hverandre. Barn kan ha visse interesser, mens voksne kan ha andre. Dette punktet indikerer at det ikke er uproblematisk å klart separere spørsmål om (selvvalgte) skader for den enkelte fra spørsmål om skader for andre. Frihet for noen, kan innebære skader for andre. Jeg tror at dette poenget er nyttig i konkrete diskusjoner om rettmessigheten av offentlige inngrep. Spørsmålet bør ikke bare være om en kan si at den enkelte har en rett til personlig suverenitet gitt at de og de vilkår er oppfylt. En bør generelt vurdere hvilke interesser som blir berørt, herunder skade for andre og også verdien av å styre sitt eget liv.

Tilfredsstilles krav til en god normativ politisk teori?

Jeg har foreslått å utvide de hensyn som bør vurderes ved utforming av offentlig politikk. Hvordan tilfredsstiller dette de krav til teorier jeg har stilt under punkt 1.4? Generelt synes det å være slik at dess færre hensyn som det er legitimt å vektlegge, jo vanskeligere er det å unngå ad hoc-resonnementer og inkonsistente argumenter. Ad hoc-argumenter vil ofte komme ved at et hensyn som en bevisst ikke skal vektlegge, «smugles» inn i argumentasjon på en ad hoc måte for å unngå å ende opp med en urimelig konklusjon. Ved eksplisitt å akseptere flere ulike hensyn (slik jeg foreslår), kan ad hoc-argumenter og inkonsistenser lettere unngås. Den store faren ved etiske teorier som vil åpne for å vektlegge mange ulike hensyn, er at teorien til slutt ender opp med å bli ganske vag. Ved å inkludere alt, ekskluderes ingenting og teorien kan bli ganske ubestemt. Ut fra Feinbergs

oppfatning om at det er viktig å unngå brudd på en rett til absolutt personlig suverenitet, er dette et alvorlig problem med en teori. Men om vi oppfatter den etiske utfordring som noe mindre alvorlig, er ikke vaghet så ødeleggende i vurderingen av etiske prinsipper. Hvis det verste politiske myndigheter kan gjøre ikke er å krenke alvorlige menneskerettigheter, men å vektlegge en interesse litt for mye på bekostning av en annen interesse, trenger ikke de hensyn en skal tillates å vektlegge være for avgrenset. Det er min vurdering at politikk som regulerer folks livsstil, sjelden kan sies å krenke alvorlige menneskerettigheter. En kan nok hevde at alkohol- og tobakksprisene er for høye her i Norge. Men å betrakte dem som brudd på viktige menneskerettigheter synes å være å ta for hardt i. Det eneste mulige unntaket jeg kan se der offentlig politikk som tar sikte på å redusere skader for den enkelte eventuelt kunne innebære brudd på alvorlige menneskerettigheter, er den narkotikapolitikk som føres i mange land. Det er ikke nødvendigvis slik at det å bli nektet å bruke heroin er et alvorlig overgrep. Men noen av de virkemidler som brukes (etterforskningsmetoder og lange fengselsstraffer) kan være trusler mot viktige sivile friheter.²³

Jeg har argumentert for at den liberale tilnærmingen til utforming av skadeforebyggende politikk bør erstattes med en tilnærming som åpner opp for å vektlegge flere forhold. En vurdering av forskjellige kriterier for en god etisk teori tilsier en slik konklusjon. Men denne konklusjonen avhenger av (i hvert fall for lesere med et snev av liberal innstilling) at tilnærmingen ikke åpner opp for en for reguleringsvrig stat. Vi kan ha en legitim frykt for en for paternalistisk stat. Men det er vanskelig å utvikle klare prinsipper som beskyttelse mot et farlig skråplan. Jeg har argumentert for at Feinberg ikke har klart det. Vi må da møte den utfordringen at politikk må utformes uten helt klare prinsipper som rettesnor. Vi må antakelig akseptere at visse prosedyremessige sikkerhetsmekanismer er det vi må nøye oss med. Hvis disse er tilfredsstillende, bør en kunne akseptere den alternative tilnærming som er presentert her. Jeg vil skissere ti prosedyreråd i kapittel 4.1.

²³ D. Boaz har beskrevet ganske «ville» forslag for å bekjempe bruken av narkotika. Han nevner forslag om å invadere Colombia og å bringe troppene i Vest-Europa tilbake til USA for å bevokte grensene sørover. Justisdepartementet skal ha ønsket å doble fengselskapasiteten til tross for at USA ifølge Boaz har flere folk i fengsel som andel av befolkningen enn noe annet industrialisert land med unntak av Sør-Afrika (Boaz 1990 s 5). Nobelprisvinneren Milton Friedman har også engasjert seg mot narkotikalovgivning og advarer mot å gjøre USA til en «armed camp» i kampen mot narkotika (Friedman 1990 s 129).

3 Atferd som skader andre

Å regulere atferd som skader andre er en sentral oppgave for staten. Av den grunn er det for en liberal tilnærming en utfordring å avgrense hva som i denne forstand kan sies å skade andre. John Stuart Mill refererer til en sentral motforestilling til hans liberale prinsipper.

«Den skillelinje jeg her har trukket mellom den del av en persons liv som bare angår ham selv og den som angår andre, er det nok mange som vil vegre sig ved å anerkjenne. Man kan spørre sig selv hvordan noen del av en persons opførsel kan være likegyldig for de øvrige medlemmer av samfundet. Intet menneske er et helt isolert vesen – det er umulig for et individ å gjøre noe som alvorlig eller varig skader ham selv uten samtidig å ramme dem som står ham nærmest og ofte en enda videre krets.» (Mill 1947 [1859] s 145f)

Mill diskuterer spørsmålet om å forby salg av alkohol. Han refererer til et argument som skal begrunne et forbud ut fra at bruk skal kunne skade andre.

«Hvis noe kan sies å krenke mine sosiale rettigheter, så må det være bruken av alkohol. Den krenker min ubestridelige rett til personlig sikkerhet, fordi den skaper uorden i samfundet. Den krenker min rett til likhet, fordi enkelte høster fordel av å skape fattigdom – som jeg så beskattes for å avhjelpe. Den krenker min rett til fri moralsk og åndelig utvikling ved å omgi min sti med farer, og ved å svekke og demoralisere samfundet, som jeg har rett til å fordre gjensidig hjelp og bistand av.» (Ibid. s 162)

Mill argumenter sterkt mot et slik syn:

«Et så uhyrlig prinsipp [denne versjonen av sosiale rettigheter] er langt farligere enn tilfeldige inngrep i den enkeltes frihet; for det finnes ikke den form for krenkelse av den menneskelige frihet som det ikke rettfærdiggjør. I grunnen anerkjenner dette prinsipp ikke noen som helst frihet, det måtte da være friheten til i all hemmelighet å ha anskuelser uten noensinne å gi dem tilkjenne. [...] denne læresetning gir alle mennesker krav på at alle andre skal være moralsk, åndelig og fysisk fullkomne, og hvad denne fullkommenhet består i, bestemmer de kritiserende selv.» (Ibid s 162f)

Mill synes ikke her i stand til å sette noen grense for hvor langt skade for andre-prinsippet bør gjelde. Hvis det virkelig var slik at salg av brennevin truet folks fysiske sikkerhet, hvorfor skulle ikke moderate forsøk på å begrense handelen kunne aksepteres – eller til og med være å anbefale ut fra Mills prinsipp?

3.1 En liberal avgrensning av hva som kan sies å skade andre

I det følgende vil jeg utlede og systematisere en mulig liberal tilnærming til avgrensning av hva som skal regnes med i en vurdering av skade for andre. Jeg vil altså her drøfte mer generelle liberale synspunkter og ikke bare Feinbergs syn. Faren er da at jeg kritiserer og diskuterer et syn som faktisk ingen har – det vil si at jeg kritiserer en stråmann, jamfør punkt 2.2. Det er heller ikke like enkelt å bruke de kriteriene for teorievaluering som er drøftet under punkt 1.4. Men jeg mener likevel at en «konstruksjon» av et liberalt syn på hva som skal regnes å skade andre, «bretter» ut problemfeltet på en nyttig måte.

Jeg vil foreslå *tre premisser* for utvikling av en systematisk liberal teori for hva som skal telle som skade for andre i forbindelse med vurdering av offentlige inngrep.

- a) Den må være i tråd med den liberale «frihetsånd».
- b) En bør unngå bruk av skjønnsmessige vurderinger i utformingen av offentlig politikk. Skjønn gjør det mulig for «fanatikere» å utvide grensene for offentlige inngrep mer og mer.
- c) Skadebegrensningspolitikk bør, om mulig, ikke være basert på omdiskuterte empiriske forutsetninger.

En mulig liberal tilnærming basert på disse premissene kan bestå i å sortere ut forskjellige typer av konsekvenser av handlinger som påvirker andre mennesker. Der nest kan det vurderes å ekskludere i sin helhet det akseptable i å bruke flere av disse som begrunnelse for offentlige inngrep. En kan ikke helt unngå bruk av skjønn. Men en slik strategi bør i utgangspunktet kunne gjøre det lettere å forsvare individuell frihet. Metaforen *filter* kan være et godt bilde på denne liberale tilnærmingen. Gjennom snevre filtre begrenses de mulige hensyn som tillates å telle med i en avveining av offentlige inngrep.

Jeg vil foreslå at filter kan fungere i tre forskjellige typer av kategorier: *hvilke enheter* skal være beskyttet av skadeprinsippet, *hva slags konsekvenser* skal telle

med i en avgrensning av skadeprinsippet, og hvilke krav skal vi stille til *årsaksforholdet* mellom atferd og skadelige effekter for å begrunne offentlig regulering? Det siste punktet er delt i seks underkategorier.

Jeg vil altså klassifisere åtte forskjellige former for filter. To av disse vil jeg drøfte noe nærmere. Forsvarere av liberale teorier kan forventes å ha snevre avgrensninger av alle disse punktene.

1) Hvem/hva faller inn under det som skal kunne beskyttes av offentlige inngrep?

Et viktig poeng er om vi kun skal vurdere den skade som mennesker kan oppleve – eller om vi også skal ta i betraktning skade på dyr, eller på naturen i sin alminnelighet. Utilitaristen Peter Singer er et eksempel på en moderne filosof som sterkt argumenterer for at alle vesen som kan lide, skal tas hensyn til. Dyr har etisk verdi ikke bare fordi deres skjebne kan påvirke menneskers livskvalitet. Det vil videre si at ikke planter eller steiner skal telle med. Det kan synes noe urettferdig å hevde generelt at liberale filosofer ikke vil tillegge dyr egenverdi, det vil si at de er strikt antroposentriske. Men noen sentrale elementer innen liberal tradisjon synes å vise et slik syn. Dette er nærmere drøftet i Hansson 1997 s 146f.

I tillegg til en mulig avgrensning mot dyr, kan det av og til hevdes at våre etiske forpliktelser ikke gjelder like sterkt for alle mennesker. Betyr det noe for avgrensningen av hva som skal regnes som skade, at konsekvensene i stor grad faller på mennesker utenfor ens eget lands grenser? Peter Singer benekter det (Singer 1993 s 232). Uten å argumentere noe nærmere for den vekt en bør tillegge konsekvenser for dyr og for mennesker i andre land, er det uansett en utilitær etisk snarvei å hevde at bare den skade skal telle, som rammer homo sapiens som oppholder seg innenfor Norges grenser.

2) Hva slags konsekvenser?

Fysiske effekter av en direkte karakter (skudd og slag) vil uten tvil kvalifisere for offentlige reguleringstiltak. Også effekter av mindre «håndfast» karakter kan legitimt være gjenstand for offentlig regulering. Et eksempel kan være uttalelser som sårer andre menneskers etniske eller religiøse følelser. Her beveger vi oss imidlertid i retning av mer og mer tvilsomme konsekvenser i forhold til en liberal avgrensning. Psykiske kostnader ble som vist over akseptert av Feinberg som en type konsekvenser som en bør ta hensyn til. En form kan være det press som kan føles for å hjelpe folk som har vært uforsiktige og trenger hjelp. Det er knapt akseptabelt for et samfunn å la folk fullt ut «ligge i de senger de selv har redet». En følelse av plikt

til å hjelpe kan utnyttes i en form for moralsk utpressing. For å unngå dette, kan offentlige reguleringer argumenteres for. Folk må ikke få lov til å være så uforsiktede at samfunnet blir tvunget til hjelpe dem. Feinberg (1988) vil ikke akseptere at det å beskytte visse verdier eller tradisjoner i et samfunn kan begrunne forbud mot visse handlinger. Et enda klarere eksempel på en konsekvens som en ikke skal ta hensyn til, er det ubehag som enkelte kan ha ved å vite at det bak visse gardiner i nabolaget utøves noe «umoralsk». Eksterne interesser som folk har om hvordan andre folk bør leve sine liv, må underordnes de personlige interessene en har i sitt eget liv.

Det er klart at det er mulig å gjøre noen nyttige distinksjoner her i forhold til hvilke forhold som bør telle med i konsekvensvurderinger med hensyn til skade for andre. Å avvise psykiske kostnader generelt, vil være vanskelig. Men hvis denne form for konsekvenser tas hensyn til, vil det bli klare gråsoner som åpner opp for betydelig bruk av skjønn.

Dernest følger seks kategorier som tar opp hvilken kausalsammenheng som kan finnes.

3) Skille mellom frivillig og ikke frivillig aksepterte konsekvenser.

Et i utgangspunktet klart liberalt standpunkt er at en ikke kan sies å bli skadet (i den forstand som bør offentlig reguleres) av handlinger som en har samtykket til. Har en samtykket til å kjempe en brytekamp, kan en ikke i etterkant si at en har blitt skadet på en måte som dekkes av det liberale skadeprikket. Men det må gjøres nøye vurderinger av om samtykket er tilstrekkelig frivillig, noe som i stor grad åpner for bruk av skjønn.

4) Skille mellom betydelig skade som kan tilbakeføres til en person, og skade som akkumuleres opp på grunn av mange individers atferd.

Hvis en person skyter en annen person, er skaden av et slikt omfang alene at det gir grunnlag for inngrep. Men i noen tilfeller kan atferd forårsake skade først over en viss terskelverdi. Noe forurensingsaktivitet kan være av en slik art. For eksempel trenger ikke bilkjøring opp til et visst nivå forårsake særlige problemer. Men over et visst nivå, over en viss terskel, kan luften bli så forurenset at tiltak må vurderes. Det vil neppe være rimelig, selv med et liberalt utgangspunkt, å avvise å regulere slik akkumulert skade.

- 5) Skille mellom betydelig skade som kan tilbakeføres til en person og individuelt sett ubetydelig skade som produserer kollektivt betydelige strategiske problemer.

Av og til kan individuelt ikke særlig skadelig atferd anses som «gratispassasjeratferd» på bekostning av resten av samfunnet. Til forskjell fra punkt 4 over, er dette atferd som alle har egoistiske motiver for å utføre – det vil si å avvike fra normen om ikke å være gratispassasjer. Jeg vil diskutere offentlige tiltak for å løse kollektive avmaktsproblemer nærmere nedenfor, under punkt 3.3.

- 6) Skille mellom atferd som gir skade som kan tilbakeføres direkte til en person og atferd som forårsaker skade bare indirekte gjennom å påvirke andre menneskers atferd.

Noen ganger kan de negative konsekvensene komme av at handlinger påvirker andres atferd indirekte. En persons alkoholbruk kan påvirke andre menneskers alkoholbruk og på denne måten kunne ha negative effekter. Dette kan være en ganske problematisk begrunnelse for inngrep ut fra et liberalt synspunkt. Jeg vil drøfte dettenærmere nedenfor, under punkt 3.3.

- 7) Skille mellom korte og lange kausalkjeder som fører til skade for andre.

En mulig begrensning for offentlige inngrep kunne være at en setter grenser for kausalkjedens lengde i forbindelse med intervensjoner. Det er klart at vi i en juridisk sammenheng ikke kan holde en person ansvarlig for en ulykke om denne personen for eksempel kaster en stein inne på fjellet, og denne steinen, flyttet av andre naturlige fysiske krefter, ender opp med å lande på en bilvei og forårsake en ulykke. Men av og til kan det være grunn til å regulere atferd som i hvert fall er et steg borte fra den faktiske handling som direkte forårsaker skade. Det å oppbevare et våpen i sitt hjem er ikke direkte skadeforvoldende. Imidlertid økes sjansen for at det blir avfyrt skudd, gitt rett anledning og motiv. Men ut fra et liberalt ståsted kan det være grunn til å være restriktiv i forhold til å regulere slike lange kausalkjeder.

- 8) Tilfeller der kausalkjeden er uvanlig eller «anstrengt».

Dette kan være atferd som en vanskelig kan si skader andre – selv ikke via en lang kausalkjede. Kan en for eksempel si at en skader en person ved ikke å hjelpe en person i nød? En juridisk plikt til være en «barmhjertig samaritan» er sjelden i

USA, mens den er ganske vanlig i Europa. I norsk straffelov finnes en slik plikt, mens en tilsvarende plikt ikke finnes i Sverige (jf. McIntyre 1994 s 157f). Hvis en kan si at unnlaterer også er å skade personer, utvides grunnlaget for offentlige inngrep betydelig.²⁴ Et annet eksempel på en vanskelig sak i forhold til årsakstilknøyning, er tilfeller som i litteraturen har fått betegnelsen «wrongful conception». Kan en si at en kvinne som går på medisiner og som er blitt fortalt at hun ikke bør bli gravid når hun bruker medisinen, om hun likevel blir gravid og får et barn som får en funksjonshemming på grunn av medisinbruken, har skadet dette barnet? Alternativet for dette barnet ville jo være å ikke bli født i det hele tatt (jf. Feinberg 1984 s 103ff)

3.2 Om regulering av kollektive avmaktspblemer og indirekte skade

I det følgende vil jeg drøfte noe nærmere to av de mulige kategoriene for skadeavvergende offentlige inngrep.

Kollektive avmaktspblemer

I noen tilfeller av interpersonlige relasjoner vil det være slik at «[f]irst, each individual derives greater benefits under conditions of universal cooperation than he does under conditions of universal noncooperation. Second, each derives more benefits if he abstains from cooperation» (Elster 1985 s 139). Dette er en definisjon av et Fangens Dilemma. Å løse et slikt fangens dilemma har ofte blitt sett på som en rettferdiggjøring av bruk av statsmakt (jf. punkt 1.1).

Som nevnt over, i punkt 2.1, var John Stuart Mill innstilt på å bruke offentlig makt for å løse slike problemer. Også Feinberg forsvarer bruk av offentlig myndighet for å løse kollektive avmaktspblemer. Feinberg argumenterer for at selv om det kollektive atferdsproblemet i seg selv ikke gjøremye skade, og det bare er noen få som ikke handler i tråd med det kollektivt beste, kan det likevel være grunn til å tvinge dem til samarbeid. Hvis grunnen til at resten samarbeider skyldes moralske skrupler eller «borgerånd», bør skadeprinsippet kunne begrunne å forby ikke-koperativ atferd (Feinberg 1984 s 226). I motsetning til tiltak for å løse

²⁴ Feinberg argumenterer for at unnlaterer, under visse betingelser, forårsaker skade (Feinberg 1984 s 186). McIntyre er skeptisk til slike forsøk på å utvide skadebegrepet og vil heller begrunne en plikt til å være en barmhjertig samaritan ut fra en vurdering av at det hypotetisk vil være en god «deal» å risikere de kostnader som kan være forbundet med å hjelpe andre, mot å motta assistanse selv om en trenger den (McIntyre 1994 s 182).

«intrapersonlige konflikter» (se under punkt 2.3), vil tiltak for å løse interpersonlige avmaktsproblemer ikke innebære at noen preferanser overkjøres. Folk trenger «the assistance of law, to give effect to their deliberative collective opinion of their own interest» (Mill 1985 [1848] s 330). Å hevde at reguleringer av arbeidsforhold uttrykker «the self-conceited notion of the legislator, that he knows what is most for their interest, better than they do themselves [...] is a complete misunderstanding ...» (ibid. s 331).

Å ha som oppgave å løse kollektive avmaktsproblemer, kan bidra til betydelige offentlige reguleringer. Tiltak mot rusbruk (alkohol eller narkotika) kan da ses på som tiltak for å hindre gratispassasjervirksomhet. Mange rusbrukeres liv er basert på at noen andre holder samfunnet i gang.²⁵ Regulering av arbeidsforhold kan også av mange oppleves som inngrep i individuell frihet. Det kan vurderes som starten på et farlig skråplan å åpne opp for aktive statlige tiltak for å løse kollektive avmaktsproblemer. For en liberal tilnærming kunne det derfor være hensiktsmessig å forsøke mer prinsipielt å avgrense hvordan statsmakt skal brukes til å løse kollektive avmaktsproblemer. Tre naturlige krav kunne være: 1) krav om enstemmighet, 2) avgrensing av hvilke spillstrukturer som bør kunne reguleres, og 3) å avgrense hvilke verdier som skal kunne fremmes.

1) *Krav om enstemmighet*: Et slikt krav vil i meget sterk grad begrense muligheten for offentlige inngrep. I de fleste tilfeller vil det være noen som vil se seg tjent med at ingen kollektiv løsning etableres. De har en annen preferanseordning enn flertallets ordning. I forbindelse med arbeidslivsreguleringer kan det være noen som genuint er mer risikovillige. Det trenger ikke være slik at de bryter sikkerhetsbestemmelser for å vinne konkurransemessige fortrinn, men fordi de er mer villige til å ta sjanser. I tillegg kan det ved et krav om enstemmighet være mange som av strategiske interesser ønsker å fremstille sine preferanser som avvikende fra flertallets, for å kunne fremme en kollektiv løsning som spesielt tilgodeser deres syn. Det kan synes rimelig i tilfeller av uenighet om behovet for kollektive løsninger, å avveie flertallets og mindretallets interesser i saken, og ut fra denne avveien vurderer tiltak for å løse det kollektive problemet.

2) *Avgrensing av hvilke spillstrukturer som bør kunne reguleres*: Et nærliggende krav for å begrense muligheten for offentlige inngrep, er å avgrense hva slag kollektive spillstrukturer som bør kunne reguleres. Et nærliggende krav vil kunne

²⁵ Det kan argumenteres for at dette er å trekke gratispassasjerpoenget for langt. Folks motivasjon for ikke å bli narkomane er neppe at de ut fra en borgerplikt ikke vil ligge andre til byrde, men fordi det å være narkoman synes mistrøstig i seg selv.

være å si at bare fangens dilemma-situasjoner bør reguleres. Andre strukturer bør kunne løses uten statlig hjelp. Men ofte vil en kunne ønske å løse også situasjoner som har strukturen moderat selvhevdelse med offentlige inngrep. I en slik spillstruktur vil den beste løsningen for alle være en samarbeidsløsning, gitt at informasjonen om situasjonen er fullstendig. Men det kan være vanskelig å komme dit, da en på grunn av mistro eller manglende kunnskap ikke vet om andre vil handle ut fra en samarbeidsstrategi. Å være den eneste som samarbeider er, som i Fangens Dilemma, det verste valget som kan gjøres (se nærmere i Hovi, Rasch 1993 s 48ff).

Et artig eksempel på en situasjon som kan beskrives som et moderat selvhevdelsesproblem er gitt av T. Schelling (1973). I amerikansk ishockey var det tradisjon for ikke å spille med hjelm. Spillerne ville individuelt ikke begynne å bruke hjelm ut fra blant annet en begrunnelse; forfengelighet. En ishockeyspiller sa det slik «It's foolish not to wear a helmet. But I don't – because the other guys don't. I know that' silly, but most of the players feel the same way. If the league made us do it, though, we'd all wear them and nobody would mind» (ibid. s 381).

Det farlige kravet til «mandighet» kunne bli brutt med et enkelt reguleringsstiltak. Schelling overfører dette resonnementet også til et påbud om motorsykkelhjelm. «Motorcycle helmets are not only worn regularly, but probably worn more gladly, in states that require them.» (Ibid. s 393) Det er ikke lenger vurdert som «feigt» å bruke hjelm, siden alle er pålagt å bruke dem. Et forbud mot bruk av du eller som opp igjennom tidene har krevd mange betydningsfulle liv (f.eks. Tordenskiolds i 1720 og A. Hamiltons som bl.a. var den første amerikanske finansministeren, i 1804) kan også være et eksempel på behovet for å bryte en uheldig sosial norm. Etter en tid kan påbudet eller forbudet fjernes, fordi den sosiale normen som holdt den farlige aktiviteten i live, er borte. Statlig regulering kan altså være et nyttig instrument også i forbindelse med moderat selvhevdelses-situasjoner. Også i forhold til å regulere «chicken»-situasjoner kan offentlige inngrep være fornuftige. I Chicken spillet er det beste valget å ikke-samarbeide hvis andre samarbeider, og samarbeide hvis de andre ikke samarbeider. Eksempelvis kan det være best å ikke vaksinere seg hvis smitterisikoen er fjernet ved at andre har vaksinert seg. Men hvis smitterisikoen fortsatt er til stede, fordi alle andre ikke har vaksinert seg, vil det individuelt beste valget være å vaksinere seg. For å oppnå et kollektivt optimalt ekvilibrium kan offentlig regulering (påbud) være nødvendig (for en diskusjon om vaksinasjon, se Schelling 1973 s 392). Det kan på denne bakgrunn

være urimelig å forsvare å avgrense spillerommet for mulige offentlige reguleringer til bare å løse fangens dilemma-situasjoner.

3) *Avgrense mulige verdier som skal kunne fremmes*: En tredje mulig begrensning kunne være å spesifisere hvilke verdier som en skal sikre ved offentlige inngrep for å realisere kollektive løsninger. Diskusjonen over, under punkt 3.2, om hvilke konsekvenser som bør regnes med, kan være relevant også i en slik sammenheng. Det kan være uproblematisk å ha forskrifter om forsvarlige stillaser i byggebransjen. Byggherrer som eventuelt ikke ville følge opp frivillige råd om sikkerhetstiltak, kunne ha sikret seg et konkurransemessig fortrinn (på bekostning av arbeidstakerens sikkerhet) som det må være rimelig å iverksette reguleringstiltak mot. Det kan kanskje være mer problematisk å si at regulering av røyking kunne bli «justified as a response to a prisoner's dilemma faced by young people facing peer pressure» (Sunstein 1990 s 51). Å ordne opp i «gruppepress» kunne en hevde ikke bør være en offentlig oppgave. Det må folk kunne klare selv. Men det kan godt tenkes at regulering av situasjoner med lite håndgripelige effekter (f.eks. for folks forfengelighet) vil kunne bli verdsatt høyere enn tiltak som mer konkret vil ha effekter på konkurransesituasjon eller liv og helse.

Jeg vil konkludere med at en i utgangspunktet ikke bør sette absolutte grenser for hvilke kollektive avmaktsproblemer som en bør kunne vurdere å løse med offentlige tiltak. En for rigid prinsippfasthet vil redusere et samfunns mulighet til å få realisert viktige samfunnsinteresser. Slike interesser vil sjelden bli delt av alle i samfunnet. En må da avveie flertallets og mindretallets interesser. I denne avveilingen kan det være rimelig å ikke legge for stor vekt på verdier som forfengelighet og ønske om ikke å skille seg ut fra ens gruppe.

Indirekte skade

I 1985 ble de europeiske landene i WHO enige om 38 mål, hvorav det ene (Target 17) var å redusere det totale alkoholforbruket med 25 prosent innen år 2000. I regjeringens «Handlingsplan for redusert bruk av rusmiddel 1998–2000» som ble lagt frem 8. mai 1998 (St.prp. nr. 58 1997–1998) er dette målet fastholdt. Blant annet i Danmark har det blitt satt spørsmålsteget ved et slik mål. Formannen i det danske Alkohol og Narkotikarådet gav i 1988 råd til den danske Sundhedsministeren om ikke «at knytte sig alt for tæt til den kvantitative målsætning i Target 17.» (Sundhedsministeriet 1989 s 150). Sundhedsministeren var enig i dette . «Det er i virkeligheden et spørgsmål om ikke der i debatten om Target 17 er sket en forveksling af mål og midler. For mig at se er størrelsen af gennemsnitskonsumet

uinteressant, hvis vi *ikke* kunne konstatere rusmiddelrelaterede skader. Det *kan* vi imidlertid desværre – men det ville være at rette smed for bager, hvis vi af den grund for enøjet gik efter indholdet i flasken eller indholdet i sprøtjen» (ibid s 151). Alkohol og Narkotikarådet hevdet at det var verd å vurdere hvordan alkohol påvirker det store flertall av personer som ikke har problemer av betydning på grunn av alkoholbruk. Tross alt er det bare et lite mindretall som opplever problemer med alkohol (ibid. s 153).

Hvorfor har en da et slikt mål om å redusere totalforbruket i et samfunn? Hvorfor forsøker en ikke direkte å påvirke den andelen av befolkningen som drikker for mye (og lar «oss andre» i fred)? Ledermanteorien fra 1950-tallet antyder at det er en sammenheng mellom gjennomsnittsförbruket og forekomsten av storforbrukere (Skog 1987 s 2). Det har blitt satt spørsmålstejn ved mange elementer i teorien. Men eksistensen av en slik sammenheng har blitt bekreftet (Edwards m.fl 1994 s 87). Ole Jørgen Skog har anslått (på bakgrunn av 21 befolkningsstudier) at om man drikker 10 centiliter om dagen som mål på storforbruk, vil en fordobling av det gjennomsnittlige alkoholforbruk kunne forvente å medføre en firedobling av andelen storforbrukere (Skog 1985 s 92).

Denne sammenhengen mellom gjennomsnittsnivået og nivået på storforbrukere har også blitt målt i forhold til andre fenomen (så som blodtrykk, saltinntak og kroppsvekt – se Rose og Day 1990). En forebyggingsstrategi som rettes mot å påvirke hele befolkningen, kan derfor være mer effektiv enn å søke å påvirke bare de mest risikoutsatte i befolkningen. Legen Arild Bjørndal hevder at for «*samfunnet* betyr disse funn at minoriteters problemer er en konsekvens av majoriteters oppførsel. Det kollektive ansvar trer i forgrunnen, fordi den måten de fleste av oss lever godt på, kan virke bestemmende på de sårbarens lidelse» (Bjørndal 1991 s 3609).²⁶

I forhold til bekjempelse av skader forbundet med alkoholbruk virker dette kontraintuitivt for mange. Hva slags effekt kan min moderate alkoholbruk ha på nivået av skadelig storforbruk i befolkningen? I den opprinnelige Ledermanteorien var det ikke foreslått noen mekanisme for å forklare den statistiske sammen-

²⁶ I tillegg vil det være slik at selv om hyppigheten hos den enkelte storforbruker vil være større, vil det i et samfunn samlet sett være flest alkoholproblemer knyttet til akutt rus (ulykker m.v.) hos det store flertall som har et moderat alkoholforbruk (men med samlet sett mange beruselsestilfeller). Det såkalte prevensjonsparadokset innen alkoholpolitikken kan derfor tilsi at en vellykket alkoholpolitikk ikke bør være rettet mot storforbrukerne men mot bruken av alkohol generelt (se NOU 1995:24 s 57f).

hengen. Skog har foreslått en slik mekanisme. Hver persons «drinking habits are strongly influenced by the drinking habits of his friends» (Skog 1985 s 85).²⁷ Skog konkluderer med at «... a drinking culture should [...] be [...] conceived...as a highly organized system of interdependent actors» (ibid. s 91). Det å servere alkohol i stedet for eller i tillegg til kaffe ved sosiale besøk, kan bli en sosial vane som samlet sett i stor grad påvirker alkoholbruken.

Det trenger ikke alltid være en slik sammenheng mellom gjennomsnittsforbruk og storforbruk. Sverige hadde ikke en alkoholforbudsperiode slik som vi hadde i Norge (og USA). Men Thor Norstrøm (1992) har studert effektene av det svenske rasjoneringsystemet («motboksystemet») fra 1920 til 1955. Hver person over 20 år (med unntak av gifte kvinner!) fikk en kvote på 1–4 liter brennevin hver måned til en relativt lav pris. Over denne kvoten var prisene høyere (på restauranter og «svart»). Da systemet ble opphevet, ble samtidig prisene hevet med 40 prosent. For de med høyt alkoholforbruk ble prisene i gjennomsnitt likevel lavere fordi de kunne avstå fra svartebørs- og restaurantalkohol. For den moderate forbruker ble imidlertid alkohol dyrere. Motboksystemet synes å ha holdt antallet storkonsumenter nede, med lite effekt på gjennomsnittskonsumet. Resultatet ble ved opphevelsen at mens totalforbruket økte med 34 prosent mellom 1954 og 1980, økte skrumpleverdødsfall (som er forbundet med storforbruk av alkohol) med 200 prosent. Det kan synes som om det svenske rasjoneringsystemet i særlig grad klarte å redusere forekomsten av storforbruk med gunstig effekt på nivået av skrumpleverdødsfall. Men spørsmålet er om det kan tenkes å ta i bruk slike målrettede tiltak mot alkoholbruk i dag. Norstrøm konkluderer med at det neppe finnes mulige tiltak i dag for å påvirke fordelingen av alkoholbruk i befolkningen, og at mer generelle tiltak innrettet mot gjennomsnittsforbruket er lettere å iverksette nå (ibid. s 363).

Potensielt kan økning i alkoholbruk ha store konsekvenser. SIFA (Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning) utarbeidet på oppdrag fra Finansdepartementet en rapport om de mulige følgene av en tilpasning av norsk alkoholpolitikk til EUs politikk. Det ble estimert at en endring av norsk alkoholbruk fra 6,5 til 11,5 liter per år ville medføre nærmere 2000 flere dødsfall i året. Halvparten ville komme av en økning i alkoholrelaterte sykdommer, mens den andre halvparten ville

²⁷ Det er gjort forsøk ved at en «modell» har satt seg ved siden av enslige barkunder. I et forsøk drakk noen modeller 5 drinker i timen. Da drakk barkundene ved siden av i snitt 5,6 drinker i timen. Andre modeller drakk 1 drink i timen. Det viste seg da at barkundene drakk i gjennomsnitt 1,6 drinker i timen. «Drikkepress» kan ha reelt innhold uten at det er snakk om aktiv oppfordring til å drikke. (NOU 1995: s 55f).

følge av økning i ulykker, selvmord og mord (Skog m.fl. 1993 s 46). Slike mulige effekter kan selvsagt diskuteres. Men det normative spørsmålet er likevel om det kan forsvares å iverksette tiltak som reduserer den enkeltes individuelle frihet for å påvirke gjennomsnittsforbruket – det vil si et forbruk som i og for seg ikke medfører direkte skade, men som kan påvirke andres drikkeatferd som så igjen kan medføre skade.

Det er to problemer med slike reguleringer. En kan si at det er altfor «farlig» (ut fra et skråplanresonnement) å tillate reguleringer av atferd som kun «indirekte» kan øke faren for skade. Dessuten kan en hevde at bruk av alkohol i moderate mengder er sunt og av den grunn ikke bør begrenses.

Hvordan bør en forholde seg til regulering av indirekte effekter? Problemstillingen kan bli formulert også i standard økonomiske termer. En eksternalitet kan defineres som konsekvenser av produksjon og konsumpsjon som ikke reflekteres gjennom prissystemet. En fabrikk kan forurense sine omgivelser, og disse kostnadene vil i et uregulert system ikke reflekteres i prissettingen av fabrikkens produkter. Skadene er åpenbare og fysiske for alle som lever i nærheten av fabrikkene. Et normalt tiltak ut fra økonomisk teori vil være å avgiftsbelegge denne negative eksternaliteten (la forurenseren betale – jamfør for eksempel drøftingen i St.prp. nr 54 for 1997–1998 Grønne Skatter). Et bryggeri kan imidlertid også være et ledd i en kausalkjede der slutteffektene i noen tilfeller kan være barnemishandling og annen alkoholrelatert elendighet. Her er ikke årsakskjeden kort og direkte, men skjer gjennom folks frivillige alkoholbruk, som altså i noen tilfeller kan ha uheldige sosiale følger. Bør vi kalle også dette negative eksternaliteter og iverksette offentlige tiltak (pålegge avgifter) for å få markedet til å virke bedre? Bør en via offentlige tiltak søke å påvirke for eksempel de indirekte effekter av en alkoholkultur?²⁸

Jeg tror det er nyttig å gjøre et skille mellom forskjellige former for offentlige tiltak. En ting er hva vi *strafferettslig* bør holdes ansvarlig for. En annen ting er hva vi med andre offentlige tiltak kan forsøke å regulere. I en strafferettslig

²⁸ Eksternalitetsbegrepet innen økonomisk teori trenger en avgrensning av hva som skal telle som skade. «[P]rivate conduct has an extraordinary wide range of external consequences on others, and those consequences often count as injuries, many of which people would be willing to pay to prevent. Such injuries include the moral offense or injury to self-respect caused by (for example) environmental degradation, racial discrimination, risk taking, racial intermarriage, and pornography. Any workable theory must describe and limit the category of effects that count as regulable injuries to third parties; and that theory must partake of political theory rather than science or even economics» (Sunstein 1990 s 55). E.J. Mishan har et tilsvarende poeng (1988 s 122f).

sammenheng bør vi absolutt være tilbakeholdende med å operere med indirekte effekter. En bør da helst begå den kriminelle handlingen selv. Selv om en film har et plot som inspirerer en masse-morder, bør ikke regissøren holdes ansvarlig for eventuelle mord. Men tiltak for å begrense spredningen av filmen (aldersgrenser), og fjerning av enkelte scener i filmen bør en likevel kunne akseptere, selv om en også bør vurdere verdien av kulturell ytringsfrihet. I forhold til tiltak rettet mot alkoholskader bør ikke Ringnes i en strafferettssammenheng holdes ansvarlig for drap foretatt under påvirkning av alkohol, men generelle tiltak (f.eks. avgifter) for å redusere forbruket av «fylledrapsproduserende» deler av Ringnes produktspekter kan likevel være akseptable.

Diskusjonen om regulering av alkoholbruk blir ytterligere komplisert ved at det etter hvert er blitt en anseelig litteratur om de mulige positive effektene av moderat bruk av alkohol. Ifølge en bok skrevet av 17 alkoholforskere: «the provisional conclusion to be drawn is that drinking modest amounts of alcoholic beverages is likely to reduce the risk of CHD [Coronary Heart Disease] for some populations» (Edwards m.fl. 1994 s 51). Det hevdes for øvrig av disse at dette ikke påvirkes av valg av alkoholtipe (altså at rødvin ikke er spesielt sunt) og at for de som allerede ikke røyker, som trimmer og ikke spiser mye fett, vil moderat alkoholbruk sannsynligvis ikke gi ytterligere reduksjon i risiko (ibid. s 52). I en lederartikkel i *New England Journal of Medicine* fra 1993 sies det at moderat bruk av alkohol er positivt i forhold til hjertesykdommer. Men på den annen side er det mer og mer som tyder på at moderat alkoholbruk øker risikoen for brystkreft og kreft i tykktarmen. I en avveining av forskjellige risikoer kunne rådet til en 30 år gammel kvinne være å avstå fra moderat alkoholbruk, mens det motsatte kunne være rådet til en 50 år gammel mann. (Friedman og Klatsky 1993). En danske studie kan tyde på at konsum av øl og særlig vin reduserer risikoen for hjerte-kar-sykdommer, mens inntak av brennevin er betydelig mindre sunt for hjertet (NOU 1995:24 s 42). Mer skeptisk til alkoholbruk er Den norske Lægeforeningens råd for alkoholpolitikk, som hevder at en antakelig kunne drikke druejuice i stedet for rødvin som medisin mot hjertelidelser (Riise m.fl. 1995 s 70). Gitt at det er bedre å drikke litt enn å avstå totalt (dvs at risikokurven er J-formet), kunne en tro at leger burde anbefale et daglig glass, for eksempel av vin. Men på grunn av forholdet mellom gjennomsnittsforgbruk og andelen stordrikkere, kan det å anbefale et glass vin også øke antallet storforbrukere. Konsekvensen kan være flere alkoholrelaterte dødsfall. (For en nærmere drøfting av logikken i dette resonnementet, se Edwards m.fl. 1994 s 81 og Riise m.fl. 1995 s 69f.) Hvis det virkelig er slik at alkohol i små mengder kan

være sunt, må samfunnets interesse av å redusere gjennomsnittsforbruket være viktig. Men en slik interesse *kan* finnes – om en reduksjon av gjennomsnittsforbruket for eksempel kan redusere barns alkoholforårsakede lidelser.

3.3 Avsluttende vurdering

En liberal tilnærming der en prinsipielt klassifiserer ulike konsekvenser og systematisk utelukker visse av disse, synes vanskelig å gjennomføre. Noen former for konsekvenser bør en nok utelukke fullstendig (f.eks. psykisk ubehag som enkelte kan oppleve ved å vite om det de oppfatter som umoral). Men det er min vurdering at en i utgangspunktet bør være ganske åpen i forhold til de konsekvenser en vurderer og avveier i forhold til hverandre. Også indirekte effekter bør en kunne vurdere. En slik «åpen» holdning vil ikke være problematisk i forhold til kriterier (jf punkt 1.4) som konsistens og det å unngå ad hoc-argumentasjon. Men tilnærmingen vil være vag og det vil helt klart være fare for en skråplanutvikling. Det er derfor behov for prosedurale sikringer mot slike utglidninger. Jeg vil foreslå ti slike i punkt 4.1.

4 Avslutning

I innledningen satte jeg frem rapportens hovedargument: Den liberale tilnærmingen (Kardemmommetilnærmingen) er for enkel. Den har problemer med å komme frem til rimelige konklusjoner i enkeltpørsmål, fordi den ikke i tilstrekkelig grad fanger opp relevante nyanser og hensyn.

I rapportens kapittel 2 og 3 har jeg argumentert for og konkludert med at den liberale tilnærmingen er for trang og at flere hensyn bør kunne vektlegges ved utformingen av offentlig politikk. Spesielt har jeg i kapittel 2 argumentert for at en ved utformingen av offentlig politikk bør kunne skille mellom viktige og mindre viktige interesser, kunne begrunne offentlige inngrep som kollektive selvpaternalisme, og akseptere forskjeller mellom land.

En aksept av denne konklusjonen er avhengig av at konklusjonen ikke åpner opp for en for reguleringsivrig stat med for omfattende paternalistiske tiltak. Jeg foreslår nedenfor, under punkt 4.1, ti prosedyreråd for å unngå en slik utvikling.

4.1 Råd om prosedyrer

En konklusjon om at en bør kunne akseptere at flere hensyn kan begrunne offentlige inngrep kan (med rette) medføre en frykt for en for omfattende offentlig reguleringsiver. Denne frykten kan for mange være så tungtveiende at eventuelle påpekninger av inkonsistens og ad hoc-argumentasjoner ikke røkkes ved at man bør beholde den liberale tilnærmingen som rettesnor for offentlig politikk. Hvis vi aksepterer å kunne ta mange forskjellige hensyn, hvordan skal vi da verge oss mot for omfattende flertallsinngrep for å redusere skade i samfunnet? Jeg argumenterte i punkt 2.4 (i forbindelse med en drøfting av om prinsippene for regulering av offentlig politikk bør være helt klare) at de potensielle farene ved slik politikkutforming ikke trenger være altfor alvorlige. Likefullt er det fare for uheldig offentlig maktbruk. Jeg vil foreslå noen prosedurale råd (vidt definert) for å kunne nå frem til rimelig politikk i forbindelse med tiltak for å redusere skade i et samfunn. Vekten bør ligge på disse punktene i stedet for ensidig på en angivelig rett til ikke-innblanding i saker som angivelig bare berører den enkelte.

Først vil jeg foreslå tre retningslinjer som går på det normative innholdet av de verdier som bør sikres når offentlig politikk utformes:

- 1) Når vi skal vurdere om vi bør gripe inn, er det rimelig å vurdere *hvor risikabel* atferden er (både med hensyn til sannsynligheten for skade og skadens alvorlighet), og *hvor ugjenkallelige* beslutningene er, jamfør Feinbergs tommelfingerregler under punkt 2.2.
- 2) Grunnlaget for det liberale ønsket om å fastsette en rett til personlig suverenitet er verdien av muligheten til å skape ens eget liv og å leve ens eget liv – det vil si *individuell autonomi*. En slik verdi bør gis stor vekt i en samfunnsmessig avveining av interesser.
- 3) Beholde *status quo*-situasjonen. Det er ofte slik at nye reguleringer ikke vil gjelde for eksisterende aktiviteter og stoffer. Det har blitt hevdet at om for eksempel aspirin var blitt oppfunnet i dag, vil det ikke blitt godkjent for bruk av den amerikanske Food and Drug Administration (Goodin 1989 s 100). Det samme ville gjelde for tobakk. Men det er likevel ikke lett å forestille seg at bruk av tobakk vil bli forbudt nå. Tobakk er allerede i bruk, og de nåværende røykeres

forventninger kan forklare og antakelig også legitimere en slik forskjellsbehandling.²⁹

Videre vil jeg foreslå fem retningslinjer som tar opp forhold av mer institusjonell karakter. De indikerer hvordan institusjoner og politikk bør bli begrunnet og utformet for å unngå å neglisjere viktige verdier.

- 4) Bruk den utformingen av tiltaket som betyr *minst bruk av tvang* for å oppnå de ønskede mål. Hvis det er tilstrekkelig med informasjonstiltak for å redusere en farlig form for aktivitet, er det ikke nødvendig å forby aktiviteten.
- 5) *Tiltaket (eller mer teknisk: godet) bør, hvis mulig, gjøres privat, ikke kollektivt.* Hvis det er mulig å la bare de som ønsker å delta i en aktivitet eller ordning gjøre det, bør det foretrekkes. Det er ikke nødvendig å tilsette fluor i drikkevannet når de som ønsker det kan bruke fluortannkrem.
- 6) Restriksjoner, for eksempel på salg av alkohol, kan til en viss grad *varierte mellom forskjellige lokale samfunn*. På bakgrunn av at preferanser varierer, vil variasjoner i politikk i størst mulig grad sikre at preferanser blir tilfredsstillt.³⁰
- 7) Det kan tenkes at en bør sette opp *visse bestemte rettigheter* i en konstitusjon for å beskytte mot flertallsovergrep. Men de bør ikke være av den generelle formen som uttrykkes i Feinbergs rett til personlig suverenitet.
- 8) Slike *konstitusjonelle begrensninger* vil ofte kreve for eksempel kvalifisert flertall for å gjennomføre visse tiltak. Også andre prosedyreregler kan være nødvendige for å sikre rimelige avveininger av interesser. En må sikre en *reell*

²⁹ Når det argumenteres for legalisering av ulovlige narkotika som marihuana, hasj eller heroin (se for eksempel Husak 1992), blir farene ved bruk av slike stoffer ofte sammenliknet med bruk av tobakk og alkohol. (Det er for eksempel ikke mulig å dø av en overdose med hasj – men det er mulig å drikke seg i hjel ved en enkelt anledning.) Siden det da hevdes at slike lovliggjorte stoffer er like skadelige som ulovlige narkotika, bør en for å være konsistent også tillate marihuana og heroin (eller eventuelt også forby alkohol og tobakk). Men det kan være at forbruket og skadene ved narkotika-bruk vil komme på toppen av skadene fra tobakk og alkohol. I tillegg kan det hevdes at status quo-situasjonen har en viss etisk prioritet. På bakgrunn av de eksisterende forventningene og et samfunnsønske om å kontrollere omfanget av skadene av alle disse giftige stoffene, kan eksisterende forskjellsbehandling av for eksempel alkohol og hasj likevel kanskje kunne forsvares.

³⁰ Det vil fortsatt være lokale mindretall som ikke får sine preferanser tilfredsstillt. Men selv om et mindretall ikke får kjøpt den alkoholen de ønsker i Audnedal kommune (landets eneste helt «tørrlagte»), kan de dra til nærmest by, som er Mandal, og som til og med har fått seg Vinmonopol.

debatt i samfunnet (f.eks. via massemedia) og andre *spesifikke prosedyrer* som aktiv deltakelse i forbindelse med offentlige tiltak (offentlige høringsrunder).

Til sist vil jeg nevne to forhold som bør vurderes når det *empiriske grunnlaget* for offentlige inngrep vurderes.

9) *Problemet med vitenskapelig usikkerhet* må tas på alvor. Verken enkle beslutningsregler som «ikke grip inn uten at det er bevist» eller et *føre var-prinsipp* som for eksempel kan si at en alltid skal la tvilen komme liv og helse til gode, er tjenlige prinsipper. Det første prinsippet vil føre til at for få ting blir grepet inn i forhold til, at en venter for lenge. Det har i hvert fall opp til nylig vært vitenskapsmenn som har argumentert mot at det er bevist at tobakksbruk forårsaker lungekreft og hjertesykdom (se Tollison 1986 utgitt med støtte fra tobakksindustrien). Et *føre var-prinsipp* vil på den annen side legitimere for mange inngrep. Det er litt for mange forhold som kanskje kan være skadelige. Graden av krav til vitenskapelig sikkerhet bør vurderes i forhold til hver enkelt sak og blant annet variere med hvilke interesser som står på spill.

10) En må seriøst *vurdere alle faktiske empiriske konsekvenser av tiltak (og ikke bare vurdere de symbolske effektene)*. Et forbud mot for eksempel prostitusjon kan nok ha gode symbolske effekter. Men de faktiske effektene er mer usikre, blant annet fordi det er usikkert i hvilken grad aktiviteten da i enda større grad enn i dag vil «gå under jorden.» For å få en oversikt over konsekvensene, er det viktig å vurdere også de *uintenderte negative konsekvensene*. Å forby alkohol kan omgås ved smugling, og hjemmebrenning kan medføre fremveksten av organisert kriminalitet. Et mulig eksempel er fremveksten av mafiaen i USA under forbudstiden. En liknende debatt foregår om konsekvensene av kampen mot narkotika (se f.eks. Nadelmann 1991). Er gevinsten i form av færre brukere av narkotika verdt kostnadene i form av økt organisert kriminalitet?

Selv om disse rådene følges, kan innholdet i de offentlige tiltakene fortsatt kritiseres. Men det kan forhåpentligvis gi en viss forsikring om at selv om en åpner for at mange forskjellige hensyn bør vurderes, vil ikke offentlig skadereduserende politikk ende opp i et samfunn som kan beskrives som et spartansk helsefanatisk samfunn.

Referanser

- Ainslie, George, Haslam, Nick: 1992 Hyperbolic Discounting. I *Change over Time* Loewenstein, George, Elster Jon (Red) ss 57-92 New York: Russel Sage Foundation
- Arneson, Richard: 1982 The Principle of Fairness and Free- Rider Problems. *Ethics* Vol 92 s 616-633
- Bjørndal, Arild: 1991 To alen av samme stykke - om det normale og unormale *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*. Vol 111 s 3608-3609
- Boaz, David: 1990 The Consequences of Prohibition. I David Boaz (Red): *The Crisis in Drug Prohibition*. s 1-8 Washington DC: Cato Institute
- Brandt, Berit, Jensberg, Heidi: 1998 Suksess for fedrekvoten. *Velferd* nr 4 s 33-35
- Breivik, Gunnar: 1989 Den søte lukt av fare. *Samtiden* Vol 98 s 22-29
- Dworkin, Gerald: 1983a Paternalism. I Rolf Sartorius *Paternalism* s 19-34 Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press
- Dworkin, Gerald: 1983b Paternalism: Some Second Thoughts. I Rolf Sartorius *Paternalism* s 105-111 Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press
- Edwards, Griffith m.fl.: 1994 *Alcohol Policy and the Public Good*. Oxford: Oxford University Press
- Egner, Thorbjørn: 1996 [1955] *Folk og røvere i Kardemomme by*. Oslo: J.W. Cappelen Forlag
- Elster, Jon: 1983 *Sour Grapes*. Cambridge:Cambridge University Press
- Elster, Jon: 1985 Rationality, Morality and Collective Action. *Ethics* Vol. 96 s 136-155
- Feinberg, Joel: 1984 *Harm To Others. The Moral Limits of the Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press
- Feinberg, Joel: 1985 *Offense to Others. The Moral Limits of the Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press

- Feinberg, Joel: 1986 *Harm To Self. The Moral Limits of the Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press
- Feinberg, Joel: 1988 *Harmless Wrongoings. The Moral Limits of the Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press
- Friedman, Gary D., Klatsky, Arthur L.: 1993 Is Alcohol Good for Your Health? Editorial *The New England Journal Of Medicine* Vol 329 s 1882-1883
- Friedman, Milton: 1990 An Open Letter to Bill Bennet. In David Boaz (Red) *The Crisis in Drug Prohibition*. s 128-130 Washington DC.: Cato Institute
- Føllesdal, Dagfinn, Walløe, Lars, Elster, Jon: 1984 *Argumentasjonsteori, språk og vitenskapsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Goodin, Robert E.: 1989 *No Smoking: The Ethical Issues*. Chicago, Illinois: The University of Chigago Press 1989
- Guldvog, Bjørn, Thorgersen, Anders, Ueland, Øydis: 1992 *Ulykker, vold og selvpåført skade. Personskaderapport*. 1992/1 Oslo: Statens Institutt for Folkehelse
- Hansson, Lars Fjell: 1994 Rawls og politisk nøytralitet. *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift* Vol 10. s 209-221
- Hansson, Lars Fjell: 1997 [1995] *Ethical Problems of Preventive Medicine*. Dr. Polit Dissertation Submitted to the Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, University of Oslo, No.2/1997.
- Harsanyi, John C: 1982 Morality and the Theory of Rational Behaviour. In Amartya Sen & Bernard Williams (Red) *Utilitarianism and Beyond* s 39-62 Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobbes, Thomas: 1991 [1651] *Leviathan*. Cambridge Texts in the History of Political Thought. Red. Richard Tuck Cambridge: Cambridge University Press
- Hovi, Jon, Rasch, Bjørn Erik: 1993 *Strategisk Handling*. Oslo: Universitetsforlaget
- Husak, Douglas N. 1992: *Drugs and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press

- Innstilling av 4. oktober 1968: *Tilsetting av fluorider til drikkevann*. Innstilling fra komiteen til å utrede spørsmålet om å sette fluorider til drikkevannet i karies-profylaktisk øyemed. Komite Oppnevnt av Sosialdepartementet 21. juni 1967.
- Kleinig, John: 1983 *Paternalism*. Totowa, New Jersey: Rowmann & Allenheld
- Kymlicka, Will: 1990 *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. Oxford: Clarendon
- Malnes, Raino: 1994 *National Interests, Morality and International Law*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Martin Hamblin Reseach: 1995 A Report from Martin Hamblin Reseach on Oral Contraceptives Consumer Survey UK, France, Germany, Norway Ref 95 X 096 KS/SB/SM
- McIntyre, Allison: 1994 Guilty Bystanders? On the Legitimacy of Duty to Rescue Statutes. *Philosophy & Public Affairs* Vol 23 s 157-191
- Mill, John Stuart: 1985 [1848] *Principles of Political Economy Books IV and V*. Red. Donald Winch London: Penguin Books
- Mill, John Stuart: 1984 [1859] On Liberty. I H.B.Acton (Red) *Utilitarianism, On Liberty and Considerations on Representative Government* London: Dent Everyman Library
- Mill, John Stuart: 1947 [1859] *Om Friheten*. (Norsk oversettelse av On Liberty) Oslo: Dreyer Forlag
- Mishan, E.J.: 1988 *Cost-Benefit Analysis. An Informal Introduction*. Fourth Edition. London: Unwin Hyman
- Nadelmann, Ethan A.: 1991 Drug Prohibition in the United States: Costs, Consequences, and Alternatives. *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy* Vol 5 s 783-808
- NOU 1994:6: *Private Pensjonsordninger*. Oslo: Statens Forvaltningstjenester
- NOU1995:24 *Alkoholpolitikk i endring? Hvordan norske myndigheter kan møte de nye utfordringer nasjonalt og internasjonalt*. Oslo: Statens Forvaltningstjeneste

- Norstrøm Thor: 1992 Konsumtionsfordelning och alkoholskader. *Socialmedicinsk tidsskrift* nr 8 s 360-364
- Rawls, John: 1972 *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press
- Regan, Donald H.: 1983 Paternalism, Freedom, Identity, and Commitment. I Rolf Sartorius (Red) *Paternalism* s 113-138 Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press
- Riise, Geir, Jacobsen, Carl Ditlef, Berg, John Erik, Engelstad, Jens Christian Bull, Sørensen, Bjørg: 1995 Alkohol – ingen universalmedisin mot hjertesykdom. *Tidsskrift for den Norske Lægeforening* Vol 115 s 67-70
- Rose, Geoffrey, Day, Simon: 1990 The Population Mean Predicts the Number of Deviant Individuals. *British Medical Journal* Vol 301 s 1031-1034
- Schelling, Thomas C.: 1973 Hockey Helmets, Concealed Weapons and Daylight Savings. *Journal of Conflict Resolution* Vol 17 s 381-428.
- Schelling, Thomas C: 1984a The Intimate Contest for Self Command. I *Choice and Consequencess* s 57-82 Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- Schelling, Thomas C. 1984b Ethics, Law and the Exercise of Self- Command. *Choice and Consequencess* s 83-112 Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- Schonsheck, Jonathan: 1991 Deconstructing Community Self-Paternalism. *Law and Philosophy* Vol 10 s 29-49
- Singer, Peter: 1993 *Practical Ethics*. Second Edition Cambridge: Cambridge University Press
- Sjaastad, Øystein: 1998 *Symposiet i Kardemommebakkeskogen. En filosofisk fest i Thorbjørn Egners ånd*. Oslo: C. Huitfeldt Forlag A.S.
- Skog, Ole-Jørgen: 1985 The Collectivity of Drinking Cultures. A Theory of the Distribution of Alcohol Consumption. *British Journal of Addiction* Vol 80 s 83-99
- Skog, Ole Jørgen: 1987 *Trends in Alcohol Consumption and Alcohol Related Damage* Oslo: SIFA Mimeograph no 4/87

- Skog, Ole Jørgen, Horverak, Øyvind, Nordlund, Sturla, Norstrøm, Thor: 1993 *Vurdering av konsekvenser av ulike endringer i omsetningsform og priser for alkohol i Norge*. Oslo: SIFA rapport nr 4/93
- Smith, Eivind: 1993 *Høyesterett og folkestyret. Prøvingsretten overfor lover*. Oslo: Universitetsforlaget
- St. meld. nr. 40 for 1993-1994: *Om medlemskap i Den europeiske union*. Oslo
- St.prp. nr.54 for 1997-1998 *Grønne skatter* Oslo
- St.prp. nr 58 for 1997-1998 *Handlingsplan for redusert bruk av rusmiddel 1998-2000* Oslo
- Sundhedsministeriet 1989 *Regeringens Forebyggelsesprogram*. København
- Sunstein, Cass R.: 1986 Legal Interferences with Private Preferences. *University of Chicago Law Review* Vol 53 s 1129-1174
- Sunstein, Cass R.: 1990 *After the Rights Revolution*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- Sunstein, Cass R. 1991 Preferences and Politics. *Philosophy & Public Affairs* Vol 20 s 3-34
- Taylor, Michael: 1987 *The Possibility of Cooperation*. Cambridge/Oslo: Cambridge University Press/Norwegian University Press
- Tocqueville, Alexis De: 1956 [1835, 1840] *Democracy in America*. Redigert og tillempet av R.D. Heffner New York: Mentor. Penguin Books
- Tollison, Robert D. (red): *Smoking and Society*. Lexington, Massachusetts: Lexington Books, D.C. Heath
- VanDeVeer, D.: 1986 *Paternalistic Intervention. The Moral Bounds Of Benevolence* Princeton New Jersey: Princeton University Press
- Waal, Helge: 1998 Vekkelser og veivalg. Om linjeskifter i norsk narkotikapolitikk. I *Tidsskrift for velferdsforskning* Vol 1 nr 3 s 134-151.
- Walzer, Michael: 1983 *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. Oxford: Blackwell.

Publikasjoner fra Det 21. århundrets velferdssamfunn

Publikasjonen kan bestilles fra Fafo, Postboks 2947 Tøyen 0608 Oslo.
Telefon 22 08 86 00, Faks 22 08 87 00. E-post publikasjon@fafo.no

Ove Langeland (red.), Torkel Bjørnskau, Hilde Lorentzen og
Axel West Pedersen

Mellom frihet og fellesskap. Det 21. århundrets velferdssamfunn

Fafo-rapport 270. Fafo/Tiden. Kr. 348,-

- 1 Jon Erik Dølvik: Farvel solidaritet?. Internasjonale utfordringer for den norske arbeidslivsmodellen. Fafo-rapport 271. 60 sider. Kr 91,-
- 2 Victor D. Norman: Globalisering Betingelser for lønnsom næringsdrift og sysselsetting i Norge. Fafo-rapport 272. 26 sider. Kr 74,-
- 3 Steinar Holden: Frie kapitalkrefter. Noen konsekvenser for nasjonal økonomisk-politisk styring. Fafo-rapport 273. 30 sider. Kr 79,-
- 4 Alexander Wright Cappelen: Globalisering Utfordringer for norsk skatte- og fordelingspolitikk. Fafo-rapport 274. 30 sider. Kr 77,-
- 5 Morten Bøås: Norsk miljø- og ressurspolitikk mot tusenårsskiftet. Fafo-rapport 275. 48 sider. Kr 86,-
- 6 Keith Smith: Økonomisk vekst og «lavteknologi». Aktuelle spørsmålsstillinger for Norge. Fafo-rapport 276. 28 sider. Kr 75,-
- 7 Knut Arild Larsen: Utdanningsbasert kompetanse i dagens og morgendagens arbeidsmarked. Fafo-rapport 277. 40 sider. Kr 83,-
- 8 Lars-Henrik Johansen: Bak de store ord. Sammenlikninger av etter- og videreutdanning mellom bransjer og internasjonalt. Fafo-rapport 278. 132 sider. Kr 135,-
- 9 Per Kleppe: Solidaritetsalternativet - fortid og framtid. Fafo-rapport 279. 40 sider. Kr 82,-
- 10 Per Kleppe: Arbeidslinjen og de svake gruppene på arbeidsmarkedet. Fafo-rapport 280. 74 sider. Kr 107,-
- 11 Trond Petersen: Kjønnsspørsmålet. Hvor står vi i arbeidslivet. Fafo-rapport 281. 47 sider. Kr 83,-
- 12 Gunn Birkelund: Deltidsarbeid. Fafo-rapport 282. 36 sider. Kr 79,-
- 13 Jean Louis Laville: Arbeidets framtid. Den franske debatten. Fafo-rapport 283. 70 sider. Kr 91,-
- 14 Gerhard Bosch: Differensiering og fleksibilisering av arbeidstiden. På leting etter et nytt arbeidstidsparadigme. Fafo-rapport 284. 48 sider. Kr 83,-
- 15 Ove Langeland og Reid J. Stene: Holdninger til arbeid, lønn og fagbevegelse. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 285. 48 sider. Kr 83,-
- 16 Eli Feiring: Er noen fordelingsprinsipper mer rettferdige enn andre?. Fafo-rapport 286. 36 sider. Kr 77,-
- 17 Eli Feiring: Beskrive for å vurdere?. Om evaluering av fordelingsordningers verdigrunnlag. Fafo-rapport 287. 32 sider. Kr 75,-
- 18 Lars Fjell Hansson: Man skal ikke plage andre.... Om grenser for offentlig maktutøvelse for å redusere skader og død. Fafo-rapport 288. 70 sider. Kr 100,-

- 19 Kristin Hoff: Rettferdig skattlegging. En analyse av det normative grunnlaget for rettferdig fordeling av skattebyrden. Fafo-rapport 289. 112 sider. Kr 126,-
- 20 Kristin Hoff: Rettferdighet og effektivitet i det norske skattesystemet. Fafo-rapport 290. 44 sider. Kr 85,-
- 21 Hilde Lorentzen og Reid J. Stene: Holdninger og deltakelse i nærmiljø og organisasjonsliv. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 291. 47 sider. Kr 83,-
- 22 Espen Dahl: Solidaritet og velferd. Grunnlaget for oppslutning om velferdsstaten. Fafo-rapport 292. 62 sider. Kr 96,-
- 23 Espen Dahl: Hvor går helsevesenet?. Om likhet og effektivitet i norsk helsetjeneste. Fafo-rapport 293. 44 sider. Kr 82,-
- 24 Espen Dahl og Gunn Birkelund: Sysselsetting, klasse og helse 1980–1995. En analyse av fem norske levekårsundersøkelser. Fafo-rapport 294. 44 sider. Kr 79,-
- 25 Kåre Hagen: Den nordiske velferdsstaten. Museumsgjenstand eller bærekraftig samfunnsmodell?. Fafo-rapport 295. 47 sider. Kr 83,-
- 26 Kåre Hagen: Utviklingen i de skandinaviske velferdsstater. Fra krise til konsolidering?. Fafo-rapport 296. 47 sider. Kr 83,-
- 27 Per Kleppe: Bedre tjenesteyting i kommunene?. Fafo-rapport 297. 72 sider. Kr 100,-
- 28 Heidi Gautun: Endringer i familieomsorgen til eldre?. Fafo-rapport 298. 82 sider. Kr 103,-
- 29 Neil Gilbert: Selvhjelpsstaten. Et nytt paradigme for sosial trygghet. Fafo-rapport 299. 36 sider. Kr 75,-
- 30 Torkel Bjørnskau og Reid J. Stene: Holdninger til helse- og omsorgstjenester. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 300. 41 sider. Kr 79,-
- 31 Gunn Birkelund: Marginalisering i en velferdsstat. Fafo-rapport 301. 30 sider. Kr 75,-
- 32 Aksel Hatland: Nordisk alderspensjon under ombygging. Fafo-rapport 302. 32 sider. Kr 74,-
- 33 Tone Fløtten: Fattigdom i Norge. Problem eller bagatell?. Fafo-rapport 303. 114 sider. Kr 125,-
- 34 Anne Britt Djuve: Etniske minoriteter og de nordiske velferdsstatene. Fafo-rapport 304. 46 sider. Kr 86,-
- 35 Jardar E. Flaa og Axel W Pedersen: Holdninger til ulikhet, pensjon og trygd. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 305. 60 sider. Kr 91,-
- 36 Jon Erik Dølvik og Torgeir Stokke: Den norske forhandlingsmodellen. Et tilbakeblikk. Fafo-rapport 306. 46 sider. Kr 88,-
- 37 Keith Smith: Economic growth and "low-tech" industries. Issues for Norway. Fafo-rapport 307. 37 sider. Kr 77,- (Norsk utg. nr. 6)
- 38 Gunn Birkelund: Part-time work in a welfare state. Fafo-rapport 308. 30 sider. Kr 73,- (Norsk utg. nr. 12)
- 39 Jean Louis Laville: The future of work. The debate in France. Fafo-rapport 309. 80 sider. Kr 103,- (Norsk utg. nr. 13)
- 40 Jean Louis Laville: Le futur du travail. Le debat Francais. Fafo-rapport 310. 80 sider. Kr 103,- (Norsk utg. nr. 13)
- 41 Gerhard Bosch: Differenzierung und Flexibilisierung der Arbeitszeit. Die schwierige Suche nach einem neuen Arbeitszeitparadigma. Fafo-rapport 311. 67 sider. Kr 95,- (Norsk utg. nr. 14)
- 42 Neil Gilbert: The Enabling State. An Emerging Paradigm for Social Protection. Fafo-rapport 312. 35 sider. Kr 76,- (Norsk utg. nr. 29)
- 43 Bernard Enjolras: Labour-market regulation and economic performance. A review. Fafo-rapport 313. 44 sider. Kr 82,-
- 44 Bernard Enjolras: Welfare state and disincentives effects. Theoretical perspectives. Fafo-rapport 314. 51 sider. Kr 86,-

Lars Fjell Hanssen

«Man skal ikke plage andre ...»

Om grenser for offentlig maktutøvelse for
å redusere skader og død

er en av publikasjonene fra rapportserien i prosjektet Det 21. århundrets velferdssamfunn. Det er en omfattende serie med stor faglig spennvidde og flere bidrag fra forskere i inn- og utland. Sentrale temaer som dekkes i rapportserien er:

arbeidslivet med vekt på globalisering, næringsutvikling og sysselsetting; kompetanse, etter- og videreutdanning; forhandlinger og trepartssamarbeid

hverdagslivet med vekt på familie, nærmiljø og frivillige organisasjoner; normer, holdninger og verdier

velferdstjenester med vekt på helse, omsorg og sosial trygghet; velferdsstat, privatisering og levekår

velferdsytelser med vekt på pensjoner, inntektssikring og fordeling; økonomisk ulikhet og fattigdom

Fafo
Forskningsstiftelsen Fafo
Borggata 2B/Postboks 2947 Tøyen
N-0608 Oslo
<http://www.fafo.no>

Det 21. århundrets velferdssamfunn 18
Fafo-rapport 288
ISBN 82-7422-265-2